

ปฐมบทแห่งวาทกรรมภิกษุณีเถรวาทไทย¹

พงษ์พันธ์ กิรติวาทิน²

พนม คลีณา³

บทคัดย่อ

พระพุทธองค์ได้ทรงตรัสไว้ว่า พระพุทธศาสนาจะต้องได้รับการคำชูจากพุทธบริษัท 4 ซึ่งได้แก่ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกา หากแต่มีเพียงภิกษุบริษัทเท่านั้นที่ได้รับการยอมรับอย่างเป็นทางการจากพุทธศาสนาเถรวาทของไทย มีความพยายามที่จะรื้อฟื้นภิกษุณีบริษัทขึ้นในไทยอย่างน้อย 2 ครั้ง ครั้งแรกเกิดขึ้นในช่วงปี พ.ศ. 2471 ซึ่งไม่ประสบความสำเร็จ ความพยายามครั้งปัจจุบันเกิดขึ้นเมื่อ จัตุรสุมาลย์ กบิลสิงห์ เดินทางไปรับการบรรพชาที่ศรีลังกา และประกาศเป็นภิกษุณีเถรวาทรูปแรกของไทย ส่งผลให้กลายเป็นประเด็นร้อนของสังคมไทย บทความนี้ย้อนกลับไปสำรวจความพยายามรื้อฟื้นภิกษุณีบริษัทครั้งแรกในสยาม โดยใช้การวิเคราะห์วาทกรรมเชิงวิพากษ์และอำนาจตามแนวคิดของ Michel Foucault เพื่อศึกษาวาทกรรมและอำนาจในการปิดกั้นการรื้อฟื้นภิกษุณีและกรอบความรู้ที่เกิดจากวาทกรรมและปฏิบัติการทางวาทกรรมที่เกิดขึ้นในครั้งนั้น โดยศึกษาจากเอกสารข้อมูลที่ถูกบันทึกไว้ในสำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ จากการศึกษาพบว่า วาทกรรมปิดกั้นการรื้อฟื้นภิกษุณีบริษัทปรากฏภายใต้กรอบความรู้เกี่ยวกับพุทธศาสนา บทบาทอำนาจรัฐ และจารีตประเพณี โดยมีอำนาจ 8 อำนาจที่ปะทะกันในครั้งนั้น

คำสำคัญ: วาทกรรม อำนาจ ภิกษุณีเถรวาทไทย

^{*} วันที่รับบทความ 12 กุมภาพันธ์ 2562; วันที่แก้ไขบทความ 26 มีนาคม 2562; วันที่ตอบรับบทความ 30 เมษายน 2562.

¹ บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาเอก เรื่อง *วาทกรรม อำนาจ และการสื่อสารวาทกรรมภิกษุณีเถรวาทของไทย* คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งได้รับการประเมินผลในระดับดีมาก.

² นิเทศศาสตรดุษฎีบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

³ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ประจำภาควิชาการประชาสัมพันธ์ คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

The First Chapter of Thai Theravada Bhikkhuni Discourses

Phongphan Keeratiwasin

Phnom Kleechaya

Abstract

Practically in Thai Theravada society, only bhikkhu order has been established legitimately, although the Buddha states that Buddhism must be patronized by the fourfold Buddhists: namely bhikkhus, bhikkhunis, laymen and laywomen. There were at least two attempts to restore Theravada bhikkhuni ordination in Thailand. The first attempt, recorded in 1928, failed. The controversy erupted fervently again in 2001 when Chatsumarn Kabilsingh went for her ordination in Sri Lanka and claimed for being the first Theravada bhikkhuni of Thailand. This paper aims to analyse the discourses and power of the first attempt. The critical discourse analysis based on the concept of discourse by Michel Foucault is employed in this study. The study reveals that the Thai Theravada bhikkhuni discourses emerged within 3 frames of knowledge namely Buddhism, the authority of the state and traditional and culture with 8 kinds of power that were dispersed in Siam society.

Keywords: discourse, power, Thai Theravada bhikkhuni

บทนำ

พุทธศาสนานับแต่เมื่อครั้งพุทธกาล พระพุทธองค์ได้ทรงจัดพื้นที่ให้กับทั้งหญิงและชายอย่างเท่าเทียมกัน เห็นได้จากการที่ปรากฏคำว่าพุทธบริษัท 4 ซึ่งประกอบด้วยภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกา พุทธศาสนาจึงนับว่าเป็นอีกศาสนาหนึ่งที่มีแนวทางในการสนับสนุนความเท่าเทียมกันทางเพศ โดยเฉพาะการใช้ปัญญาและการลงมือปฏิบัติเพื่อก้าวให้พ้นทุกข์ แต่ในทางวัฒนธรรมของสังคมไทย สิทธิและโอกาสของผู้หญิงไทยในทางศาสนากลับถูกจำกัด ความไม่สอดคล้องกันนี้เห็นได้จากการปฏิเสธการยอมรับการบวชสามเณรีภิกษุณีของไทย จนเกิดเป็นวาทกรรมขึ้นมาว่า ผู้หญิงไม่สามารถบวชเป็นภิกษุณีเถรวาทไทยได้ วาทกรรมภิกษุณีเถรวาทไทยที่ปรากฏในสังคมมีหลากหลาย เช่น วาทกรรมกรรมกำหนดเงื่อนไขที่ว่าตามพุทธบัญญัติการบวชจะต้องบวชด้วยสงฆ์สองฝ่าย หากแต่ภิกษุณีได้สูญวงศ์ไปแล้วจึงเป็นไปไม่ได้ที่จะรื้อฟื้นภิกษุณีบริษัทขึ้นมาอีก วาทกรรมกล่าวหาที่ว่าสตรีทำให้พุทธศาสนาอายุสั้นลง การรื้อฟื้นภิกษุณีบริษัทเท่ากับเป็นการทำลายสัปปายะของสังฆะโดยรวม หรือวาทกรรมทางออกที่ว่าผู้หญิงควรถือแค่ศีล 8 หรือเป็นเพียงแม่ชี หากจะบวชก็สามารถบวชได้ในสายมหายานเท่านั้น เป็นต้น

“วาทกรรม” ในบทความนี้ เป็นวาทกรรมตามแนวคิดวาทกรรมของ Michel Foucault ที่นำเรื่องอำนาจมาผูกโยงกับการสื่อสาร โดยไม่ได้จำกัดเฉพาะการสื่อสารด้วยภาษาเท่านั้น หากแต่รวมถึงทุกสิ่งที่สามารถใส่และถอดความหมายได้ และอำนาจก็ไม่ได้จำกัดเพียงการใช้กำลังบังคับหรือการยึดโยงกับศูนย์กลางใดๆ เท่านั้น แต่เป็นอำนาจที่มาในรูปแบบของ “ความรู้” “การกำหนดกฎเกณฑ์” ซึ่งกระจายทั่วไปอยู่ในสังคม และสามารถเข้าไปบงการชีวิตของผู้คนได้ในรูปแบบต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการทำให้คล้อยตาม ประพฤติปฏิบัติไปในทางที่ถูกชี้นำ การจำกัดสิทธิ หรือกีดกันให้ออกจากพื้นที่หรือกิจกรรมบางอย่าง และหมายรวมถึงการต่อต้านขัดขืนการทำทลายอำนาจจากวาทกรรมหลัก (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2552)

อำนาจนี้ไม่มีใครสามารถเป็นเจ้าของอย่างแท้จริง ทุกคนสามารถเป็นได้ทั้งผู้กระทำและผู้ถูกระทำสลับไปมาได้ ไม่เกี่ยวกับเรื่องของความชอบธรรมหรือไม่ อำนาจนี้มีทั้งด้านบวกและด้านลบ สามารถเป็นพลังที่ใช้ผลิตความรู้และความจริง โดยการแสดงออกถึงอำนาจนั้นจะผ่านทางพิธีกรรมและการตอกย้ำความจริงของวาทกรรม Foucault ใช้คำว่า “episteme” หรือกรอบความรู้ เพื่อเรียกโครงสร้างระบบคิดที่กำหนดความจริงในช่วงเวลาหนึ่ง ความคิดเป็นสิ่งที่ใช้ต่อสู้เพื่อให้ได้มาซึ่งอำนาจ และผู้ชนะจะเป็นผู้กำหนดสร้างความจริงขึ้นทั้งหมดนี้ผ่านทางปฏิบัติการของวาทกรรม เป็นการต่อสู้ช่วงชิงอำนาจที่ผู้ชนะเป็นผู้สถาปนาความจริง ผ่านทางวาทกรรม ความรู้แต่ละชุดไม่ได้ต่อเนื่องกัน วางอยู่บนโครงสร้างคนละระบบ ทำหน้าที่กำกับว่าสิ่งใดบ้างที่พูดออกมาแล้วจะเป็นที่ยอมรับ หรือไม่เป็นที่ยอมรับในสังคม เมื่อความรู้ถูกยอมรับว่าเป็นความจริง ก็จะมีอำนาจในการกำหนด กำกับ และบงการตามมาภายหลังจากที่มีปฏิบัติการ (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2555)

กรอบความรู้หลักในการปะทะกันทางวาทกรรมในประเด็นของภิกษุณีก็คือ พระธรรมวินัยของพระพุทธเจ้า เป็นเสมือนขอบเขตของสนามการประลองแข่งขันกันระหว่างผู้สนับสนุนกับผู้คัดค้าน มีอำนาจที่เข้ามาทำงานบนพื้นฐานความสัมพันธ์และปฏิบัติการของความสัมพันธ์ที่ซับซ้อน การวิเคราะห์ศึกษาอำนาจจึงต้องเป็นการศึกษาเชิงวิพากษ์ โดยการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างความรู้กับอำนาจตามแนวคิดของ Foucault นั้น เป็นการย้อนกลับไปหาที่มาที่ไปของชุดความคิด ที่ไม่ใช่เพียงการค้นหาคำตอบ แต่เป็นการศึกษาประวัติศาสตร์ของการต่อสู้ที่ขัดแย้งซึ่งจะเป็นเงื่อนไขของการก่อตัวขึ้นมาใหม่ของระบบต่างๆ ที่จะแสดงอำนาจครอบงำ โดยเน้นไปที่ความเป็นจริงและมีติของอำนาจครอบงำ ตั้งคำถามกับความรู้ ความรู้ที่หมายถึงสิ่งที่คนเชื่อและยอมรับว่าเป็นความจริง ความรู้มีรูปแบบที่ต่างกัน และไม่มีความรู้ใดเหนือกว่าความรู้อื่น เนื่องจากความรู้ที่ถูกเชื่อว่าเป็นความจริงนั้นเป็นความรู้ของผู้มีอำนาจ ความรู้จึงไม่สามารถแยกจากอำนาจได้ และความรู้ อำนาจ ความจริงผสมกันเป็นวาทกรรม นอกจากนี้ ความรู้และความหมายไม่ได้ดำรงอยู่ได้ด้วยตัวของมันเอง แต่ขึ้นกับว่ามองจาก

มุมมองของใคร (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2555) เช่น ศาสนาพุทธเองแม้จะเป็นศาสนาเดียวกัน แต่ก็มีนิกายต่างกัน มีพระธรรมวินัยเดียวกันแต่ก็สามารถนำไปตีความให้ต่างกัน โดยเฉพาะในประเด็นของภิกษุณีที่อาศัยพระวินัยของพระพุทธเจ้าเหมือนกันไปสร้างความหมายที่ไม่เหมือนกัน และส่งผลให้เกิดความเห็นและข้อสรุปที่ไม่เหมือนกัน

ประเด็นภิกษุณีเถรวาทไทยที่เกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2544 เมื่อจักรสุมาลย์ กบิลสิงห์ นักวิชาการผู้เชี่ยวชาญเรื่องพุทธศาสนา เดินทางไปเข้ารับบรรพชาจากสยามนิกาย ประเทศศรีลังกา และต่อมาถูกอ้างเป็นภิกษุณีเถรวาทรูปแรกของไทย ทำให้เกิดการถกเถียงกันอย่างร้อนแรงและกว้างขวางในสังคมไทยถึงความถูกต้องชอบธรรมในการบวชเป็นภิกษุณีเถรวาท และต่อมามีประกาศมติมหาเถรสมาคม ครั้งที่ 31/2545 เมื่อวันที่ 23 ธันวาคม พ.ศ. 2545 มีใจความส่วนหนึ่งว่า “คณะสงฆ์ยึดถือเอาพระธรรมวินัย ซึ่งเป็นพระพุทธบัญญัติว่าด้วยการให้การบรรพชาอุปสมบทหญิง...เป็นหลักปฏิบัติ” และมีการอ้างถึงว่า “เห็นควรให้ปฏิบัติตามประกาศมหาเถรสมาคมว่าด้วยเรื่องห้ามพระภิกษุสามเณรไม่ให้บวชหญิงเป็นบรรพชิต พ.ศ. ๒๔๗๑ ต่อไป...” ซึ่งเป็นหลักฐานชี้ให้เห็นว่า มีวาทกรรมและอำนาจบางอย่างตั้งแต่ พ.ศ. 2471 ที่ปิดกั้นการรื้อฟื้นภิกษุณีไทยและสืบทอดมาถึงปัจจุบัน

บทความนี้ได้สืบค้นและนำชุดวาทกรรมภิกษุณีที่ปรากฏในการพยายามรื้อฟื้นภิกษุณีบริษัทในช่วง พ.ศ. 2471-2472 มาวิเคราะห์ โดยอาศัยหลักฐานจากข่าวและบทความที่ปรากฏบนหน้าหนังสือพิมพ์ 8 ฉบับ ได้แก่ เดลินิวส์ ไทยหนุ่ม หลักเมือง บางกอกการเมือง ศรีกรุง เสียงสยาม พิมพ์ไทย และ เกาะเหล็ก ในช่วงเวลาตั้งแต่เดือน 3 (มิถุนายน) พ.ศ. 2471 ถึงเดือน 12 (เมษายน) พ.ศ. 2472⁴ เอกสารสำเนาฎีกา สำเนารายงานประชุมอภิรัฐมนตรี เอกสารทางราชการ

⁴ ในปีจุลศักราช 1240 ซึ่งตรงกับปี พ.ศ. 2431 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้โปรดเกล้าฯ เปลี่ยนจากปฏิทินจันทรคติมาใช้ปฏิทินสุริยคติแบบสากล โดยเดือนแรกของปีคือเดือนเมษายน และเดือนสุดท้ายของปีคือเดือนมีนาคม และยังคงใช้รัตนโกสินทรศกเป็นชื่ออย่างเป็นทางการ จนกระทั่งปีรัตนโกสินทรศกที่ 131 จึงได้เปลี่ยนมาใช้พุทธศักราช โดยปีแรกที่ใช้คือปี พ.ศ. 2456 ต่อมาในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้มีการเปลี่ยนปฏิทินอีกครั้งโดยปรับให้วันที่ 1 มกราคมเป็นวันขึ้นปีใหม่ เริ่มใช้ในปี พ.ศ. 2484 มีการตัดสินเดือนสุดท้ายของปี 2483 ออก ทำให้เดือนมกราคม กุมภาพันธ์ และมีนาคมของปี พ.ศ. 2483 หายไป.

และสำเนาร่างพระบรมราชโองการ ที่ได้รับการเก็บรักษาไว้ ณ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ และหนังสือ *แถลงการณ์เรื่องสามเณรี วัดร่นารังวงศ์ พ.ศ. 2471* ที่เขียนโดยตัวผู้ริเริ่มการรื้อฟื้นภิกษุณีบริษัทในครั้งนั้น นำมาวิเคราะห์ว่าทศวรรษตามแนวคิดของ Foucault ที่กล่าวมาข้างต้น และเสนอให้เห็นถึงวาทกรรมและปฏิบัติการเชิงวาทกรรมภิกษุณีไทยในเหตุการณ์ความพยายามรื้อฟื้นภิกษุณีบริษัทที่เกิดขึ้นครั้งแรกในสยาม และแสดงให้เห็นถึงกรอบความรู้ภิกษุณีไทยที่ถูกกำหนดขึ้น โดยชี้ให้เห็นถึงอำนาจที่เข้ามาเกี่ยวข้องและถูกสถาปนาจากวาทกรรมและปฏิบัติการเชิงวาทกรรมดังกล่าวที่ส่งอิทธิพลมาถึงปัจจุบัน

1. ผู้หญิงในสังคมสยามกับความเชื่อและพุทธศาสนา

ก่อนจะกล่าวถึงเหตุการณ์การรื้อฟื้นภิกษุณีบริษัทที่เกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2471 มีประเด็นที่น่าสนใจคือ การไม่เคยมีความพยายามมาก่อนหน้านั้น ทั้งที่มีหลักฐานว่า พุทธศาสนาเข้าสู่สุวรรณภูมิมาก่อนหน้านั้นกว่า 2,200 ปี และไม่มีหลักฐานว่ามีการเข้ามาของภิกษุณีสงฆ์

เมื่อย้อนกลับไปดูสภาพสังคมไทยในอดีต หลักฐานจากกฎหมายตราสามดวงมีการระบุว่า ผู้หญิงต้องอยู่ภายใต้การปกครองดูแลของผู้ชาย และระบุว่า แรงงานของผู้ชายสำคัญและมีมูลค่ามากกว่าผู้หญิง (สุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา, 2558) สะท้อนให้เห็นถึงลักษณะของสังคมที่มีอุดมการณ์ชายเป็นใหญ่ หากแต่ในขณะเดียวกัน กลับพบว่า ผู้หญิงมีบทบาทสำคัญในการเป็นแกนกลางของครอบครัวและเครือญาติ โดยผู้หญิงมีหน้าที่หลักในการดูแลบ้านและลูก ทำให้ได้รับการยกย่องให้เป็นแม่เจ้าเรือน (ธาวิต สุขพานิช, 2558) เป็นผู้ดูแลการเงินของครอบครัวและรับการสืบทอดมรดกที่ดินของตระกูล และด้วยความเป็นสังคมเกษตรกรรมในอดีต ความแตกต่างของบทบาทการทำงานระหว่างผู้หญิงกับผู้ชายมีน้อยมาก งานส่วนใหญ่สามารถทำงานทดแทนกันได้ (วารุณี ภูริสินสิทธิ, 2558) สังคมไทยในอดีตจึงมีด้านที่คานอำนาจให้กับผู้หญิง และมีลักษณะของความสมานฉันท์ระหว่างเพศมากกว่าอีกหลายสังคมในโลก (สุชีลา ตันชัยนันท์, 2558)

ในส่วนความเชื่อและพระพุทธศาสนานั้น ในอดีตความเชื่อพื้นถิ่นยังมีบทบาทในสังคมอยู่มากโดยผู้หญิงมีบทบาทสำคัญในพื้นที่ส่วนนี้ โดยทำหน้าที่ผู้สืบทอดประเพณีของหมู่บ้าน และทำหน้าที่ในพิธีกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวกับผีและวิญญาณบรรพบุรุษ นอกจากนี้ ยังทำหน้าที่หมอด้ายที่ไม่เพียงแต่จะเป็นผู้ทำคลอดให้กับผู้หญิงด้วยตนเองแล้ว ยังเป็นผู้สื่อสารระหว่างผู้หญิงท้องกับอำนาจลึกลับที่เป็นเจ้าชีวิตของเด็กที่จะเกิดมา (จามะรี เชียงทอง, 2558; ปราณี วงษ์เทศ, 2558; วารุณี ฐิริสินสิทธิ์, 2558; นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2557) แต่สำหรับพื้นที่ในพระพุทธศาสนานั้น มีการเน้นความเหนือกว่าของเพศชายจากอิทธิพลของวรรณกรรมทางพุทธศาสนาเรื่อง *ไตรภูมิพระร่วง* การได้เกิดเป็นเพศหญิงถูกมองว่าเป็นเพราะยังสะสมบุญกุศลมาไม่มากเพียงพอ และยังเป็นเพศที่อาจเป็นมลทินต่อสังคมสำหรับในพื้นที่ของพุทธศาสนานั้น แม้จะมีการยกย่องผู้หญิงในความเป็นแม่ว่าเป็นเหมือนพระในบ้านที่จะต้องให้ความเคารพบูชา หากแต่ในศาสนิก ผู้หญิงจะทำหน้าที่ได้เพียงอำนวยความสะดวกในกิจพิธีต่างๆ เท่านั้น บางพื้นที่ในศาสนสถานมีการห้ามไม่ให้ผู้หญิงเข้าไป เช่น พระธาตุขันใน และในอดีตระบบการศึกษาผูกพันอยู่กับวัดและพระภิกษุ นั้นหมายความว่า การเข้าถึงการศึกษาของผู้หญิงยังมีข้อจำกัดอยู่มาก (สุชีลา ตันชัยนันท์, 2558)

อย่างไรก็ตาม สังคมไทยในอดีตเป็นสังคมที่ความเชื่อพื้นถิ่นผสมปนอยู่กับพระพุทธศาสนาอย่างค่อนข้างกลมกลืน ทำให้มองได้ว่า มีการจัดสรรพื้นที่ระหว่างหญิงชายในพื้นที่ของความเชื่อและศาสนานั้นอย่างมีสมดุลในระดับหนึ่ง ประกอบกับบทบาททางครอบครัวและสังคมเองก็ให้พื้นที่และความสำคัญแก่ผู้หญิงไม่น้อย จึงสันนิษฐานได้ว่า เป็นสภาวะที่ทำให้ไม่เกิดการเรียกร้องการบวชพระจากผู้หญิงไทยในอดีต

จุดเปลี่ยนของสังคมไทยเกิดขึ้นในยุคต้นรัตนโกสินทร์ เมื่อโลกตะวันตกเริ่มแผ่อิทธิพลเข้ามา ในเชิงสังคม ระบบเงินตราทำให้วิถีชีวิตแบบเกษตรกรรมมีการเปลี่ยนแปลง เกิดตลาดแรงงานขึ้น ในขณะเดียวกัน มีการให้มูลค่าแรงงานของผู้หญิงต่ำกว่าผู้ชาย ในด้านความเชื่อและศาสนา แนวคิดแบบวิทยาศาสตร์เข้ามาขัดแย้งความเชื่อแบบไสยเวทย์ให้ออกจากพระพุทธศาสนา และสถาบัน

สงฆ์เองก็มีการเปลี่ยนแปลงแยกนิกายย่อยออกจากกันเป็นมหานิกายและธรรมยุติกนิกาย ทำให้เกิดการวิพากษ์สถาบันศาสนาในวงกว้าง ในด้านการศึกษา มีการแยกวัดและระบบการศึกษาออกจากกัน เท่ากับเป็นการเปิดโอกาสทางการศึกษาให้กับผู้หญิงมากขึ้น ส่งผลต่อเนื่องให้ผู้หญิงและสังคมมีความตระหนักในประเด็นสิทธิมนุษยชน โดยเฉพาะสิทธิสตรีมากยิ่งขึ้น ทั้งหมดที่กล่าวมานี้ทำให้สมดุระหว่างหญิงชายในสังคมไทยเกิดความสั่นคลอน และสันนิษฐานว่าเป็นชนวนส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดความพยายามรื้อฟื้นภิกษุณีเถรวาทไทยขึ้นในปี 2471

2. พุทธศาสนาเถรวาทไทยและพุทธศาสนาในประเทศไทย

ประเด็นพื้นฐานที่สำคัญอีกประเด็นหนึ่งในการทำความเข้าใจกับเหตุการณ์ความพยายามรื้อฟื้นภิกษุณีบริษัทก็คือ การทำความเข้าใจกับความ เป็นพุทธศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งพุทธศาสนาเถรวาทของไทย

พุทธศาสนากำเนิดขึ้นที่ประเทศอินเดีย และได้รับการเผยแผ่ออกไปทั่วโลกมานานกว่าสองสหัสวรรษ พัฒนาการของพุทธศาสนาไม่ได้เป็นไปอย่างมีเอกภาพ มีการแบ่งนิกายออกเป็นหลายนิกายหลังจากที่พระพุทธองค์เสด็จปรินิพพานไปแล้ว ที่เป็นที่รู้จักทั่วไปในปัจจุบัน เช่น นิกายเถรวาท และนิกายมหายาน และในประเด็นภิกษุณีในพระพุทธศาสนาก็ไม่ได้มีการเห็นพ้องกันระหว่างนิกาย ในขณะที่นิกายมหายานให้การสนับสนุนและมีการเจริญเติบโตของภิกษุณีบริษัทอย่างเข้มแข็ง นิกายเถรวาทโดยเฉพาะเถรวาทของไทย ซึ่งนับว่าเป็นศาสนาหลักของประเทศไทย กลับเห็นว่าการรื้อฟื้นภิกษุณีบริษัทนั้นเป็นการขัดต่อพระธรรมวินัย

ในความเป็นเถรวาทนั้น สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2556) อธิบายว่า โดยหลักการมีการให้ความสำคัญกับการรักษาคำสอนเดิมของพระพุทธเจ้าไว้ให้ชัดตรงและครบถ้วนที่สุด ยึดถือมติของพระเถระผู้ทำการสังคายนาครั้งที่ 1 เป็นหลักว่า จะไม่ปรับแก้พระธรรมวินัย จะไม่ถอนสิกขาบทใดๆ แม้ว่าพระพุทธองค์ได้ทรงประทานอนุญาตไว้ และถือเอาคัมภีร์พระไตรปิฎกที่บันทึกด้วยภาษาบาลีเป็นหลักฐานเอกสารแหล่งอ้างอิง

ชั้นปฐมภูมิ มีข้อพึงสังเกตว่า ตัวพระไตรปิฎกนั้น แม้จะได้รับการยอมรับว่าเป็นแหล่งบันทึก “พุทธพจน์” แต่เป็นหลักฐานที่ถูกจารึกเป็นลายลักษณ์อักษรครั้งแรกเมื่อประมาณ พ.ศ. 235 จากการสังคายนาครั้งที่ 3 และเป็นการบันทึกจากสิ่งที่ “ได้สดับฟังมา”

สำหรับศาสนาพุทธในประเทศไทย พบว่า มีการเข้ามายังสุวรรณภูมิตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 11 ซึ่งเป็นการเข้ามาจากหลายแหล่ง ผ่านทางการแลกเปลี่ยนทางการค้า การเผยแพร่ธรรมและการจาริกแสวงบุญ และมีการผสมผสานทั้งพุทธมหายาน พุทธเถรวาท พราหมณ์ ฮินดู เข้ากับความเชื่อพื้นถิ่น โดยมีการบวกรถ่ายทอดเข้าสู่สังคมในวงกว้างผ่านการคัดเลือกจากชนชั้นนำของสังคมในยุคต่างๆ รวมถึงสถาบันพระมหากษัตริย์ จนทำให้พุทธศาสนาได้รับการยอมรับและได้รับการอุปถัมภ์ส่งเสริมให้เป็นศาสนาหลักของสังคมไทยจนถึงปัจจุบัน (Assvavirulhakarn, 2010)

ภายใต้ความเป็นพุทธเถรวาทของไทย ภัทรพร สิริกาญจน (2557) ชี้ให้เห็นว่า มีความหลากหลายอย่างน้อยมีถึง 5 แนวทางด้วยกัน ได้แก่

1. แบบจารีตนิยม เป็นแนวที่มุงยึดมั่นกับแนวคิดแนวปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอนในพระไตรปิฎกอย่างเคร่งครัด
2. แบบปัญญานิยม เป็นแนวคิดคำสอนจากท่านพุทธทาส ที่ส่งเสริมให้ใช้ปัญญาในการพิจารณาปรากฏการณ์ต่างๆ ในการทำความเข้าใจพุทธธรรม อีกทั้งยังชี้ให้เห็นว่า มีประเพณีพิธีกรรมหลายอย่างที่ไม่ได้เป็นไปตามแก่นธรรมคำสอนของพระพุทธองค์
3. แบบพัฒนาสังคม เน้นบทบาทหน้าที่ของศาสนาที่ต้องดูแลและหล่อเลี้ยงสังคมให้เข้มแข็ง และนำพระธรรมคำสอนมาประยุกต์หลักคำสอนกับแนวการทำเพื่อประโยชน์ของสังคมมากกว่าเพื่อแสดงศรัทธาต่อความศักดิ์สิทธิ์ใดๆ
4. แบบประชานิยม เป็นแบบที่ความเชื่อความศรัทธาในอำนาจลี้ลับศักดิ์สิทธิ์ของเทพเจ้า ภูตผี วิญญาณต่างๆ ยังดำรงอยู่ โดยนำมาผสมผสานกับความเป็นพุทธ พราหมณ์ ฮินดู และวิญญาณต่างๆ เข้าด้วยกัน โดยฝากความหวังไว้กับชาติภพภายหน้าที่ดีกว่า

5. แบบนอกแนวจารีต ได้แก่ สำนักสันตติโคก ที่เน้นความเคร่งครัดในวัตรปฏิบัติของนักบวชและฆราวาส เพื่อที่จะก้าวพ้นจากความเป็นวัตถุนิยม ใช้หลัก “บุญนิยม” แทน “ทุนนิยม” เน้นส่งเสริมการพัฒนาทางจิต มากกว่าทางวัตถุ มีแนวคิดว่าพุทธศาสนากับการเมืองเป็นเรื่องเกี่ยวเนื่องกัน และพยายามทำให้การเมืองเป็นสิ่งที่ชอบธรรม

ความหลากหลายจากการผสมผสานความเชื่อจากหลายแหล่งที่มีมาแต่ดั้งเดิมนั้น ทำให้ภาคปฏิบัติของพุทธศาสนิกชนในสังคมไทยปรากฏในหลายลักษณะ และเป็นสิ่งสะท้อนถึงความไม่เป็นเอกภาพและไม่สอดคล้องกับหลักการความเป็นพุทธเถรวาทของไทยที่อ้างถึงอย่างชัดเจน

3. ผู้พยายามรื้อฟื้นภิกษุณีบริษัทครั้งแรกในสยาม: นรินทรภักขิณ ภานิต

การเรียกร้องให้มีการรื้อฟื้นภิกษุณีบริษัทครั้งแรกในสยามเกิดขึ้นในช่วงปี พ.ศ. 2471-2472 เป็นความพยายามของผู้ชายที่ชื่อ นายพนมสารนรินทร์ หรือนายนรินทรภักขิณ ภานิต ผู้ซึ่งเป็นนักเคลื่อนไหวและนักวิพากษ์สังคมแห่งยุคสมัย โดยเรื่องราวของเขาที่เกิดขึ้นก่อนเหตุการณ์มีส่วนเกี่ยวข้องและส่งผลต่อการพยายามรื้อฟื้นภิกษุณีขึ้นอย่างมีนัยสำคัญ

นรินทร์มีชีวิตอยู่ในช่วงระหว่างรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจนถึงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช สำหรับเหตุการณ์ความพยายามรณรงค์เพื่อรื้อฟื้นภิกษุณีบริษัทนั้น เกิดขึ้นในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 ในยุคสมัยที่สยามยังอยู่ภายใต้ระบอบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์

นรินทร์สมรสกับนางผิว มีบุตรด้วยกันทั้งหมด 5 คน เป็น บุตรชาย 3 คน คือ นรงค์ ศรีไทย และไชโย (สะกดตามคำนำของ สุพจน์ แจ้งเร็ว ใน ตักตินา ฉัตรกุล ณ อยุธยา, 2536) และเป็นหญิง 2 คน คือ สาระ และจงดี ซึ่งเป็นผู้ร่วมกับนรินทร์ในความพยายามรื้อฟื้นภิกษุณีบริษัท โดยเป็นสามเณรต้นเรื่องของความพยายามในครั้งนั้น

จากครอบครัวชาวสวนในจังหวัดนนทบุรี เมื่ออายุ 15 ปี ได้มีโอกาส
บวชเรียนในสำนักธรรมยุติกนิกาย แต่บวชได้ไม่ครบปีก็ลาสิกขาออกไปรับราชการ
นรินทร์เริ่มจากการเป็นเสมียนเสนากระทรวงเกษตรและเสนากรมศุลกากร
กระทรวงคลัง และมีความเจริญก้าวหน้าจนได้เป็นถึง “พระพนมสารนรินทร์”
ผู้ว่าราชการเมืองประจำจังหวัดนครนายก แต่มาเกิดความขัดแย้งกับข้าราชการ
ชั้นผู้ใหญ่ ทำให้นรินทร์ตัดสินใจลาออกจากราชการ โดยดำรงตำแหน่งนี้อยู่ได้
เพียงปีกว่า

เมื่อออกจากราชการ นรินทร์ได้ไปตั้งโรงพิมพ์และออกสื่อสิ่งพิมพ์
หลายฉบับ นรินทร์มีการเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงทั้ง
ต่อสถาบันสงฆ์ รัฐ และสื่อ ซึ่งสร้างความบาดหมางระหว่างนรินทร์กับสถาบัน
ดังกล่าวมาอย่างต่อเนื่อง

เนื่องจากนรินทร์เป็นผู้ที่มีความสนใจในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก
เขาศึกษาพระธรรมอย่างจริงจัง และเชื่อว่าผู้ปฏิบัติในทางพุทธศาสนาโดยมาก
ไม่ได้ปฏิบัติตามพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า เห็นเป็นเหตุให้เกิดความ
เสื่อมและพยายามจะแก้ไขความเสื่อมดังกล่าว ในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2455
นรินทร์และสหายได้ร่วมกันจัดตั้งพุทธบริษัทสมาคมขึ้น มีวัตถุประสงค์ให้เป็น
ศูนย์รวมความรู้และทำการเผยแผ่พุทธศาสนาในแนวทางที่กลุ่มของนรินทร์เห็น
ว่าถูกต้อง ที่สำคัญมีความพยายามเรียกร้องให้มีการสังคายนาไล่พวกอลัชชีออก
จากสถาบันสงฆ์ และประณามพฤติกรรมพระภิกษุที่มีการรับเงินไปใช้ในสิ่งที่ไม่
เหมาะสม ขณะเดียวกัน ก็ตำหนิชาวบ้านที่ถวายเงินให้พระภิกษุเหล่านั้นด้วย
นึกว่าเป็นการทำบุญ แต่นรินทร์เห็นว่าเป็นการทำลายพระพุทธศาสนา

พุทธบริษัทสมาคมแห่งนี้ยังมีการออกหนังสือ *สารธรรม* และ *โลกกับ
ธรรม* เพื่อเป็นเวทีแลกเปลี่ยนทรรศนะทางพุทธศาสนา และเป็นช่องทางที่ใช้
วิพากษ์วิจารณ์สถาบันสงฆ์ ในหนังสือ *สารธรรม* มีการจัดให้มีการถามตอบ
ปัญหาธรรม ซึ่งนรินทร์ได้นำคำตอบของผู้หญิงไปเทียบเคียงกับคำตอบของสมเด็จพระ
เจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาวชิรญาณวโรรส และชี้ให้เห็นว่า ผู้หญิงมีความรู้
ทางธรรมทัดเทียมหรืออาจจะมากกว่าผู้ชาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ชายที่เป็นถึง

ผู้นำคณะสงฆ์เสียชีวิตด้วยซ้ำ กิจกรรมนี้อาจมีส่วนทำให้บรรพชิตตระหนักถึงศักยภาพทางความรู้ในเรื่องธรรมะของผู้หญิง แต่ในอีกทางหนึ่ง ได้ตอกย้ำการวิพากษ์อย่างก้าวร้าวรุนแรงของบรรพชิตที่มีต่อสถาบันสงฆ์

พุทธบริษัทสมาคมดำเนินไปจนถึงจุดสิ้นสุดเมื่อมีความพยายามจะออกหนังสือ *ช่วยบำรุงชาติ* ที่ตั้งใจจะเป็น “เรื่องสำหรับตัดทัญญู ผู้ที่ถือลัทธิผิดๆ” แต่เนื่องจากมีการกล่าวกันว่า การจะออกหนังสือเล่มนี้ไม่เป็นที่พอพระทัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทำให้กรรมการพุทธบริษัทสมาคมยับยั้งการพิมพ์ ซึ่งขัดกับความเห็นของบรรพชิต และทำให้บรรพชิตตัดสินใจลาออกจากการเป็นผู้จัดการสมาคม และได้ไปพยายามจัดตั้งวัตรสังฆสมาคมขึ้นแทน ในครั้งนั้นบรรพชิตกล่าวว่า มีความคิดที่จะ “แปลงชีที่นุ่งหม้อขาวให้เป็นเหลือง” แต่ยังไม่ริเริ่มทำการเพราะกำลังยังไม่พอ การเคลื่อนไหวของบรรพชิตที่จะจัดตั้งวัตรสังฆสมาคมได้ถูกฝ่ายปกครองคัดค้านด้วยเห็นว่าไม่เชิงกิจของฆราวาส และถึงกับมีประกาศถอดบรรดาศักดิ์พระพนมสารบรรพชิต ส่งผลให้ทั้งพุทธบริษัทสมาคมและวัตรสังฆสมาคมจำต้องยุติลง

คำวิพากษ์วิจารณ์ของบรรพชิตสร้างความขัดแย้งกับทั้งสถาบันกษัตริย์ รัฐ และสถาบันสงฆ์ หนังสือพิมพ์ *เหมาะสม* ของบรรพชิต ที่ใช้เป็นปากเสียงให้กับประชาชนนั้นไม่เป็นที่ทรงโปรดของพระมหากษัตริย์ จึงออกได้เพียงห้าฉบับแล้วต้องยุติลง ต่อมาเขาได้ออกใบปลิว *สงบอยู่ไม่ได้* เป็นใบปลิวที่ประณามข้าราชการฝ่ายปกครองที่ไร้ความสามารถในการดูแลประชาชน ใบปลิวเหล่านี้เป็นเหตุให้บรรพชิตถูกรัฐฟ้อง และถูกศาลตัดสินให้โดนลงโทษจำคุก เมื่อออกจากคุก บรรพชิตได้ออกหนังสือ *สรรพการณ์สมานมิตร* และหนังสือชุด *ชวนฉลาด* ต่อมาบรรพชิตเกิดป่วยหนักจนถึงต้องหยุดกิจการหนังสือเพื่อไปรักษาตัว ระหว่างนั้นเขาเกิดความตั้งใจอยากจะบวช แต่ด้วยความที่ไม่เป็นที่โปรดของสมเด็จพระสังฆราช จึงทำให้ไม่มีพระภิกษุสงฆ์องค์ใดกล้าเป็นพระอุปชฌาย์บวชให้ บรรพชิตจึงต้องไปบวชที่พระพุทธรูป แล้วจึงล่องลงมาอยู่ที่วัดเขย่นใกล้บ้าน ระหว่างการบวชครั้งนี้ เขาได้มีโอกาสศึกษาธรรมวินัยอย่างลึกซึ้งยิ่งขึ้น และตอกย้ำทรรศนะของเขาที่ว่า พระที่มีอยู่ล้วนประพฤติดุคคฤหัสถ์ บรรพชิตถึงกับเปรียบเทียบพระภิกษุ

เหล่านี้น่าจะเป็น “ตัวเสฉวน ทำแต่ทำลวงให้คนโง่ๆ หลงเชื่อในทางมิใช่ธรรมของ พระพุทธเจ้า” นรินทรบวชได้เพียง 3 เดือน เมื่อสึกแล้วนรินทรได้เริ่มทำธุรกิจ ยาดอง “ยานกเขาทั้งคู่” จนได้รับความนิยมอย่างสูง และนำกำไรบางส่วนไปสร้าง ตึกขนาดใหญ่สูง 7 ชั้นลักษณะคล้ายวัด เพื่อให้เป็นสถานที่สำหรับศึกษาธรรมะ ซึ่งต่อมادتึกนี้ได้กลายเป็นที่ตั้งของสถานพุทธบริษัท วัตรนารีวงศ์ ธุรกิจยาดอง ของนรินทรเจริญรุดหน้าไปอย่างรวดเร็ว ได้รับความนิยมเหนือเหล่าจีน เหล้าโรง ที่รัฐให้การสนับสนุนและสุราฝรั่ง เป็นเหตุให้รัฐออกพระราชบัญญัติประกาศใน ราชกิจจานุเบกษา ห้ามไม่ให้ขาย “ยาเข้าแอลกอฮอล์” ทำให้กิจการของนรินทรต้อง ยุติลง (ศักดิ์นา ฉัตรกุล ณ อยุธยา, 2536; Koret, 2012)

ในด้านปฏิภิกขุของคณะสงฆ์ที่มีต่อนรินทร เมื่อพุทธบริษัทสมาคมเล็ก ไป นรินทรพยายามนำของพัสดุที่มีเหลืออยู่ ซึ่งมีมูลค่ารวมกันไม่ต่ำกว่า 2,000 บาท ไปถวายแก่วัดบางขวาง เพื่อให้ของพัสดุเหล่านั้นได้เป็นประโยชน์แก่สงฆ์ และสาธารณชน สมเด็จพระมหาสมณเจ้าทรงทราบเรื่อง มีรับสั่งเรียกตัว เจ้าอธิการวัดไปเฝ้า และรับสั่งให้ปฏิเสธไม่รับของ หลักฐานปรากฏในสำเนา พระดำรัสของกรมพระยาวชิรญาณวโรรส ลงวันที่ 6 สิงหาคม 2458 ที่ถูกนำมาลง ไว้ในหนังสือ *แถลงการณ์เรื่องสามเณรี วัตรนารีวงศ์* (นรินทร ภาสิต, 2544) แสดงให้เห็นถึงความขัดแย้งและความรังเกียจของคณะสงฆ์ที่มีต่อนรินทร โดยใน พระดำรัสของกรมพระยาวชิรญาณวโรรสแสดงทรรศนะต่อพุทธบริษัทสมาคมและ ต่อนรินทรมีความส่วนหนึ่งระบุว่า

“...นายกlingerเองเป็นผู้ชักชวน ได้ย้ายพุทธบริษัทสมาคมไป ตั้งที่วัดบางขวางบน เรารู้เข้าจึงเรียกพระอธิการท้าวมาสั่งให้ขับ ออกไปเสีย นายกlingerจึงทำหนังสือยื่นว่า จะขอยกพัสดุเหล่านั้น ถวายวัดนั้น อุบายนี้เข้าใจอยู่ เอาเหวี่ยงเข้าล่อ เมื่อรับแล้วจะได้ เข้าไปเกาะวัดนั้น เราจึงห้ามไม่ให้รับ...สมาคมนั้นประพฤติมา อย่างไรเราก็รู้อยู่บ้าง...ในที่นี้จะกล่าวเฉพาะประการที่เกี่ยวข้องถึง คณะสงฆ์สมาคมนี้มุ่งร้ายกล่าวให้ร้ายต่างๆ แก่คณะสงฆ์ แม้ยก เอาพระอริยสงฆ์ขึ้นเป็นที่ตั้ง แต่กล่าวดูเป็นทีคณะสงฆ์ของสมเ

คนพวกนี้ไ้ถึงกับจะกราบทูลขอพระเดชานุภาพกำจัด เอื้อมเอิบ
เข้าไปในหน้าที่ของคณสงฆ์...ใช้อุบายที่เรียกว่าตบหัวแล้วลูบ
หลัง...สมาคมกล่าวให้ร้ายแก่คณสงฆ์มาแล้ว ไม่สมควรจะให้
พำนักในวัดใดวัดหนึ่ง เพราะฉะนั้นไม่อนุญาตให้รับเอาพัสดุของ
สมาคมเข้ามาไว้ในวัดบางขวางпенอันขาด... นายกจึงรู้เถิดว่า
นายกสิงขตคุณสมบัติคือความเพนที่เชื่อถือ ไม่ใช่คนสมควรจะมี
ฐานะเนื่องด้วยคณสงฆ์แลกระทรวงธรรมการฯ”

อีกเหตุการณ์หนึ่งเกิดขึ้นภายหลังการปิดกิจการยาตอง “ยานกเขาทังคู้”
เมื่อนรินทร์กลับมามุ่งเน้นที่เรื่องศาสนาอีกครั้ง นรินทร์แสดงความประสงค์
จะบริจาคที่ดินของนรินทร์ ซึ่งมีมูลค่าในขณะนั้นถึง 30,000 บาท เพื่อให้เป็น
สมบัติของพระพุทธศาสนา นรินทร์นำเรื่องแจ้งต่อกรมทะเบียนที่ดิน เสนาบดี
กระทรวงเกษตรธิการไม่อนุญาตที่จะให้ทำตามความประสงค์ของนรินทร์
นรินทร์จึงได้ทำหนังสือขึ้นกราบทูลมหาอำมาตย์เอก พระวรวงษ์เธอ พระองค์เจ้า
ธานีนีวัต เสนาบดีกระทรวงธรรมการ แต่เสนาบดีกระทรวงธรรมการรับสั่ง
ให้ไปเฝ้าสมเด็จพระสังฆราชเจ้า ในเดือนกรกฎาคม 2471 นรินทร์ได้ทำหนังสือ
กราบทูลสมเด็จพระสังฆราชเจ้ากรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ และได้รับรับสั่งตอบมาว่า

“...ได้รับมติแห่งมหาเถรสมาคม ๑๑ รูปว่า ไม่ควรรับ...
เพราะเปนสถานที่อันประกอบขึ้นด้วยอุตรินอกรีต ในกาลที่ล่วง
มาแล้วแลเดี๋ยวนี้นายกสิงก็กำลังประพฤติอุตรินอกรีตอยู่ การ
ประพฤติที่ล่วงมาแล้วแลเดี๋ยวนี้อย่างใดส่อให้คาดว่าการต่อไปจะ
ประพฤติอย่างนั้น คณสงฆ์จะรับสิ่งที่ประกอบขึ้นด้วยอุตริของ
คนประพฤติอุตรินอกรีตอย่างไรได้ คณสงฆ์ไม่ใช่เป็นผู้อุดหนุน
คนอุตรินอกรีตฯ

อนึ่ง สมเด็จพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส
มีพระดำรัสเรื่องของนายกสิง ปรากฏอยู่ในแถลงการณ์ เล่ม ๓

หน้า ๑๗๖ ...ในทำยพระดำรัสนั้นว่า นายกลิงขาดคุณสมบัติ คือความเป็นที่เชื่อถือ ไม่ใช่คนสมควร จะมีฐานะเนื่องด้วยคนสงฆ์ แลกระทรวงธรรมการดังนี้ เพราะฉะนั้น นายกลิงชื่อว่าเป็น ข้าราชการต่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้า คนสงฆ์อันได้ปกครองกันต่อมา ดำเนินตามแบบแผนที่พระองค์ได้ทรงไว้ อันยังใช้ได้ไม่ลวง สมัย แลการอุทรินอกริตของนายกลิง ในเดี๋ยวนีก็ชื่อว่าเป็น ปฏิบัติแก่คนสงฆ์ เพราะฉะนั้นคนสงฆ์ไม่ต้องการคบนายกลิง ในกาลทุกเมื่อด้วยฯ”

ท่าทีของคณะสงฆ์ที่มีต่อนรินทร์แสดงให้เห็นความขัดเคืองอย่างชัดเจน เห็นได้จากข้อความของสมเด็จพระสังฆราชถึงสองพระองค์ โดยสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสระบุว่า สมาคมพุทธบริษัทที่มีนายรินทร์เป็นผู้จัดการนั้นได้ประพฤติมิชอบร้ายแก่คณะสงฆ์ ด้วยอำนาจของสมเด็จพระสังฆราช และจากรับสั่งตอบฉบับนั้น ได้สะท้อนกรอบความรู้ประการหนึ่งว่า ในการกล่าวร้ายคณะสงฆ์ แม้จะเป็นการกล่าวถึงเหล่าลัทธิอื่น ก็จะต้องถือว่าเป็นการเอื้ออื้อเข้าไปในหน้าที่ของสงฆ์ สำหรับรินทร์นั้นทรงระบุชัดว่า “นายกลิงขาดคุณสมบัติ คือความเป็นที่เชื่อถือ ไม่ใช่คนสมควรจะมีฐานะเนื่องด้วยคนสงฆ์” วาทกรรมชุดนี้ถูกส่งต่อมาถึงสมัยของสมเด็จพระสังฆราชเจ้ากรมหลวงชินวราลงกรณ ซึ่งนอกจากจะทรงย้ำถึงความขาดคุณสมบัติของความเป็นคนที่น่าเชื่อถือ และไม่ใช่คนที่สมควรจะมีฐานะเนื่องด้วยคณะสงฆ์แล้ว ยังทรงประณามพฤติกรรมของรินทร์ว่า เป็นการประพฤติอุทรินอกริต และประกาศชัดว่า “เพราะฉะนั้น นายกลิงชื่อว่าเป็นข้าราชการต่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้า” และ “แลการอุทรินอกริตของนายกลิง ในเดี๋ยวนีก็ชื่อว่าเป็นปฏิบัติแก่คนสงฆ์ เพราะฉะนั้นคนสงฆ์ไม่ต้องการคบนายกลิงในกาลทุกเมื่อด้วยฯ”

เมื่อเกิดความขัดแย้ง นรินทร์เห็นสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นที่พึง โดยถวายฎีกาขึ้นแต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเพื่อขอพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่ทรงมีพระบรมราชวินิจฉัยฎีกาเรื่องการบริจาคที่ดินของรินทร์ ลงวันที่ 11 ตุลาคม

พ.ศ. 2471 ความว่า “...เห็นว่า ที่นี้คนสงฆ์ไม่ต้องการรับไว้ ทั้งผู้ภิกษาเองก็ทราบ อยู่แล้ว ฉะนั้นให้ยกภิกษานี้เสีย” พระบรมราชวินิจฉัยของพระมหากษัตริย์ถือเป็น ข้อยุติสำหรับนรินทร์ เรื่องความพยายามที่จะบริจาคที่ดินจึงมีอันยุติลง

ทั้งหมดที่กล่าวมานี้เป็นส่วนหนึ่งของบริบทก่อนเหตุการณ์ความพยายาม รื้อฟื้นภิกษุณีบริษัทของนรินทร์ ที่สะท้อนให้เห็นว่า ความพยายามดังกล่าวที่เกิดขึ้น ต่อมานั้นเกิดขึ้นท่ามกลางความขัดแย้งของนรินทร์กับทั้งสถาบันศาสนาและรัฐ

4. ปฏิกริยาจากสมเด็จพระสังฆราช ตัวแทนคณะปกครองสงฆ์ ปฐมบท ของวาทกรรมปิดกั้นการรื้อฟื้นภิกษุณีบริษัท

กลยุทธ์ใหม่ที่นรินทร์ใช้ในการที่จะเรียกร้องให้มีการบูรณะฟื้นฟูพระพุทธศาสนาอย่างจริงจังคือ การเรียกร้องความเสมอภาคของหญิงชายในการเข้าถึง ธรรม โดยสนับสนุนให้บุตรสาวทั้งสองคือ นางสาวสาระ และเด็กหญิงจตุติ รวมทั้งผู้สนใจอย่างน้อยอีก 6 คน ได้บวชเป็นสามเณรี ภาพความเคลื่อนไหวในการ รณรงค์เพื่อการรื้อฟื้นภิกษุณีบริษัทนี้จึงเป็นภาพของผู้ชายที่ต้องการแก้ไขความ เสื่อมโทรมของพระพุทธศาสนาโดยมีการเรียกร้องสิทธิให้ผู้หญิงได้บวชเป็น กลยุทธ์หนึ่ง เป็นการปะทะกับสถาบันศาสนาโดยตรง ด้วยท่าทีที่แข็งกร้าวและ ก้าวร้าว ตัวผู้บวชในขณะนั้นไม่มีความสามารถในการอ่านเขียนหนังสือ มีเพียง ศรัทธาต่อพระพุทธศาสนาและต่อตัวนรินทร์เท่านั้น

ข่าวจากหนังสือพิมพ์ บางกอกการเมือง ฉบับวันที่ 25 มิถุนายน 2471 ระบุว่า เมื่อวันที่ 16 มิถุนายน พ.ศ. 2471 มีหนังสือกราบทูลรายงานเหตุการณ์ การบวชสามเณรีจากผู้ว่าราชการจังหวัดนนทบุรี พระยาศิริชัยบุรินทร์ ไปถวาย แก่สมเด็จพระสังฆราชเจ้า มีใจความส่วนหนึ่งว่า

“...นายกสิง (พนม สารนริน) บ้านริมแม่น้ำเจ้าพระยา
ฝั่งตะวันตก ตำบลบางไผ่ อำเภอนนทบุรี จังหวัดนนทบุรี ได้นำ
บุตรสาวไปบวชยังสำนักทองที่จังหวัดเพชรบุรีเป็นสามเณรี
๒ รูป แล้วมาสำนักอยู่ที่บ้านนายกสิงจนบัดนี้ การที่เกิดขึ้นนี้
ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้าฯ ว่า เป็นเรื่องใหม่และเกี่ยวข้องกับ

ทางการศาสนาสมควรจะกราบทูลเพื่อให้ฝ่าละอองพระบาททรง
ทราบพฤติกรรม...” (หนังสือพิมพ์ บางกอกการเมือง ฉบับวันที่
25 มิถุนายน 2471)

ข้อความดังกล่าวนอกจากจะเป็นการรายงานเหตุการณ์แล้ว ภายใต้กรอบ
จารีตประเพณีไทย การระบุว่า “เป็นเรื่องใหม่” สื่อนี้ว่าเป็นพฤติกรรมที่อาจ
เป็นการขัดกับจารีตประเพณีของสังคมที่มีมาก่อนหน้านั้น และยังสะท้อนกรอบคิด
เชิงอำนาจของรัฐที่เห็นว่า การบวชพระที่เป็นเรื่องของประชาชนนั้นยังต้องอยู่ใน
ความดูแลของรัฐ โดยเฉพาะฝ่ายปกครอง เป็นแนวคิดที่ว่ารัฐจะต้องให้การดูแล
และคุ้มครองการศาสนาภายใต้ความเห็นชอบจากทางสงฆ์ ข้อความ “เกี่ยวกับ
ทางการศาสนาสมควรจะกราบทูลเพื่อให้ฝ่าละอองพระบาททรงทราบพฤติกรรม”
สื่อว่าสมเด็จพระสังฆราชเจ้ามีอำนาจในการวินิจฉัยพฤติกรรมนั้น เพื่อให้รัฐได้
ดำเนินการดูแลต่อไปอย่างเหมาะสม

เพียงสองวันหลังจากนั้น ในวันที่ 18 มิถุนายน พ.ศ. 2471 ได้มีประกาศ
พระบัญชาของสมเด็จพระสังฆราชเจ้ากรมหลวงชินวราลงสิริวัฒน์ ความว่า

“หญิงซึ่งจักได้สมมติตนเป็นสามเณรี โดยถูกต้องพระพุทธรูป
นุญตนั้น ต้องสำเร็จด้วยนางภิกษุณีให้บรรพชา เพราะพระองค์
ทรงอนุญาตให้นางภิกษุณีมีพรรษา ๑๒ ล่วงแล้วเป็น ปวัตตินี
คือเป็นอุปัชฌาย์ ไม่ได้ทรงอนุญาตให้ภิกษุเป็นอุปัชฌาย์ นาง
ภิกษุณีหิมาดสาบสูญขาดเชื้อสายมานานแล้ว เมื่อนางภิกษุณี
ผู้รักษานบธรรมเนียมนับต่อสามเณรีไม่มีแล้ว สามเณรีผู้บวช
สืบต่อมาจากภิกษุณีก็ไม่มี เป็นอันเสื่อมสูญไปตามกัน ผู้ใด
ให้บรรพชาเป็นสามเณรี ผู้นั้นชื่อว่าบัญญัติสิ่งที่พระพุทธรูปเจ้า
ไม่บัญญัติ เลิกถอนสิ่งที่พระพุทธรูปเจ้าทรงบัญญัติไว้แล้ว เป็นเสี้ยน
หนามแก่พระศาสนา เป็นตัวอย่างที่ไม่ดี

เพราะเหตุนี้ ห้ามไม่ให้พระเถรทุกนิกาย บวชหญิงเป็น
ภิกษุณี เป็นสิกขมานาและเป็นสามเณรตั้งแต่นั้นไป

ประกาศแต่วันที่ ๑๘ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๑

กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์”

(หนังสือพิมพ์ บางกอกการเมือง ฉบับวันที่ 25 มิถุนายน 2471)

ภายใต้กรอบความรู้พระพุทธศาสนา ความถูกต้องชอบธรรมในการบวช
พระของผู้หญิงถูกอ้างอิงกับพระพุทธานุญาต ซึ่งหมายถึงสิ่งที่ถูกบัญญัติไว้ใน
พระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลีที่พุทธเถรวาทไทยยึดถือเป็นสำคัญ พระบัญชา
กลายมาเป็นวาทกรรมหลักในการคัดค้านการรื้อฟื้นภิกษุณีบริษัทของไทยในเวลา
ต่อมา และได้กำหนดเป็นกรอบความรู้เกี่ยวกับเงื่อนไขที่ถูกต้องชอบธรรมในการ
บรรพชาอุปสมบทสามเณรีภิกษุณีของพุทธเถรวาทไทยไว้ 3 ข้อ ได้แก่

- 1) ตามพระพุทธานุญาตนั้น ต้องมีภิกษุณีเป็นผู้ให้บรรพชาเท่านั้น
- 2) เฉพาะภิกษุณีที่มีพรรษา 12 พรรษาขึ้นไปเท่านั้นที่จะเป็นปวัตตินีหรือ
อุปัชฌาย์ได้
- 3) พระพุทธองค์ไม่ได้ทรงอนุญาตให้ภิกษุเป็นอุปัชฌาย์แก่บรรพชิต
เพศหญิง

ประกาศพระบัญชานี้ยังได้ระบุสภาพของเงื่อนไขว่า ภิกษุณีได้สูญวงศ์
ไปแล้ว จึงไม่มีผู้สามารถสืบสายให้แก่สามเณรีได้ นั้นหมายความว่า การบวชของ
ผู้หญิงในพุทธเถรวาทนั้นเป็นไปได้ และเน้นย้ำความเป็นไปไม่ได้ด้วยความ
เป็นพุทธเถรวาทที่มีข้อตกลงตั้งแต่การสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งแรกที่จะไม่ยอม
ให้มีการปรับเปลี่ยนเพิ่มเติมหรือลดทอนพระธรรมวินัย และถือว่าการบรรพชา
อุปสมบทสามเณรีภิกษุณีนั้น เป็น “การบัญญัติสิ่งที่พระพุทธเจ้าไม่บัญญัติ
เลิกถอนสิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้แล้ว” ซึ่งเป็นสิ่งที่ขัดกับหลักการของ
เถรวาท

เมื่อวิเคราะห์ประกาศพระบัญชาฉบับนี้ พบว่า มีการผสมผสานของอำนาจ

4 ด้านด้วยกัน คือ

- 1) อำนาจของตัวบทในพระไตรปิฎก หรืออีกนัยคืออำนาจของพระพุทธรองค์
- 2) อำนาจพระภิกษุสงฆ์ผู้ดูแลและตีความพระไตรปิฎก เป็นอำนาจของความเป็นผู้รู้ผู้เชี่ยวชาญที่สามารถชี้แจงการรับรู้ของบุคคลทั่วไป ซึ่งในขณะนั้นมีเพียงผู้ชายเท่านั้นที่เป็นพระภิกษุได้ กล่าวอีกนัยได้ว่าผู้ชายเท่านั้นที่เป็นผู้ถือสิทธิในการตีความพระไตรปิฎก
- 3) อำนาจความเป็นเถรวาทที่จะต้องไม่เปลี่ยนแปลง แก้ไข หรือเพิ่มเติมพระพุทธรูปัญญัติ แม้ว่าพระพุทธรองค์จะทรงประทานอนุญาตไว้แล้วว่าให้สามารถแก้ไขสิกขาบทเล็กน้อยได้
- 4) อำนาจของสมเด็จพระสังฆราช ผู้ปกครองสูงสุดในสังฆมณฑลสยาม มีการใช้อำนาจนี้ในการเลือกกระบวนนิยามและเงื่อนไขการบวชของผู้หญิง และใช้อำนาจนี้หยุดยั้งการดำเนินการใดๆ ที่จะเป็นการสนับสนุนให้ผู้หญิงได้บวชอีกด้วย หากแต่อำนาจนี้มีขอบเขตจำกัดอยู่เพียง “พระเถระของไทย” และ “ในสังคมไทย” เท่านั้น

ในประกาศพระบัญชานี้มีข้อสรุปเป็นคำสั่งห้าม “ไม่ให้พระเถระทุกนิกายบวชหญิงเป็นภิกษุณี เป็นสิกขมาณา แลเป็นสามเณรตั้งแต่นี้ไปฯ” ซึ่งมีข้อสังเกตว่าการออกคำสั่งที่ครอบคลุมไปยังนิกายอื่นๆ นี้ จะตีความเพียงว่า เป็นการหมายรวมถึงเฉพาะมหานิกายและธรรมยุติกนิกายเท่านั้น หรือต้องการจะหมายรวมถึงนิกายมหายานเข้าไปด้วย ซึ่งหากหมายรวมเช่นนั้นก็จะเป็นการจำกัดขอบเขตอำนาจของเถรวาท นอกจากนี้ ตัวบทในประกาศพระบัญชายังมีการประณามผู้ให้การสนับสนุนการรื้อฟื้นภิกษุณีบริษัทย่างรุนแรงว่า “เป็นเสียหนามแก่พระศาสนา” และเป็นตัวอย่างที่ไม่ดี คำว่า “เสียหนาม” นี้มีนัยว่าเป็นสิ่งที่ต้องถูกกำจัดออกไป ซึ่งไม่ปรากฏในพุทธบัญญัติ จึงนับได้ว่า เป็นการใช้อำนาจของสังฆราชาแห่งสยามที่มีได้อ้างอิงกับพุทธบัญญัติ และแน่นอนว่า ด้วยอำนาจแห่ง

สังฆราชาคำประณามนี้ย่อมมีผลต่อภิกษุสงฆ์ทั่วแผ่นดิน ให้ไม่กล้าที่จะมีส่วนร่วมในการให้การบรรพชาแก่สตรีใดให้ได้เป็นสามเณรอีกต่อไป

สมเด็จพระสังฆราชเจ้ากรมหลวงชินวราลงกรณเลือกการใช้ประกาศพระบัญชาเป็นเอกสารในการก่อรูปของวาจากรรม ตัวประกาศจัดเป็นวัจนกรรม (speech act) ที่ให้ข้อมูลทางตรง และเป็นการสั่งให้กระทำและไม่ให้กระทำ การหนึ่งการใด แสดงเจตจำนงไม่ให้เกิดการต่อรอง ทำให้การตีความพระพุทธานุญาตนี้กลายเป็นส่วนหนึ่งของความรู้ความจริง และเป็นบรรทัดฐานของสิทธิการเข้าถึงพระพุทธานุญาตของผู้หญิงไทยนับแต่นั้นมา

ปฏิบัติการของคณะสงฆ์ไม่ได้หยุดเพียงแค่ประกาศพระบัญชาของสมเด็จพระสังฆราชเท่านั้น ยังมีปฏิบัติการที่รับช่วงต่อจากพระบัญชาฉบับนี้ เพื่อกำราบไม่ให้ภิกษุสงฆ์ในสังกัดกล้าที่จะขัดขึ้นพระบัญชาดังกล่าว การบังคับใช้อำนาจของคณะสงฆ์ปรากฏเป็นข่าวในหนังสือพิมพ์ *บางกอกการเมือง* ฉบับวันที่ 3 กันยายน พ.ศ. 2471 เรื่องของนายอาจ อดีตพระอาวโส ผู้ถูกกล่าวหาว่าเป็นพระอุปชฌาย์ ผู้บรรพชาให้แก่นางสาวสาระและเด็กหญิงจติบุตรีของนรินทร ตามข่าวที่ปรากฏ พระอาจได้ถูกพระครูสุวรรณมุณี เจ้าคณะจังหวัดเพชรบุรีใช้อำนาจของเจ้าคณะจังหวัดจัดการให้สึกจากเพศบรรพชิตไปเมื่อราววันที่ 22 สิงหาคม 2471

เอกสารจากหอจดหมายเหตุบันทึกไว้ว่า พระอาจเดิมเป็นพระธรรมยุติกายาย 69 ปี มีพรรษา 22 อาศัยอยู่ที่ถ้ำเขาย้อย จังหวัดเพชรบุรี พระอาจได้ปฏิเสธข้อกล่าวหา โดยมีการทำหนังสือร้องทุกข์ยื่นถวายแด่สมเด็จพระสังฆราชเจ้า ในหนังสือร้องทุกข์ของพระอาจฉบับนี้ได้เล่าถึงเหตุการณ์ที่มีความซับซ้อนและอ้างว่าเป็นการถูกล่อลวงเพื่อได้รับเป็นผู้กระทำผิด พระอาจยังปฏิเสธว่าไม่ทราบว่ามีใครเป็นอุปชฌาย์ และร้องขอต่อสมเด็จพระสังฆราชให้มีการไต่สวนหาหลักฐานพิสูจน์ความจริงในเรื่องนี้ ในคำร้องพระอาจยังอ้างว่า “ท่านพระครูเองก็ยอมรับว่า การลงโทษข้าพระพุทธเจ้าเช่นนี้ไม่เป้นธรรมแต่ท่านต้องบังคับการไปตามพระกระแสรับสั่งเท่านั้น”

สำเนาแจ้งการสึกพระอาจ ลงพระนามกรมหลวงชินวราลงกรณมีขึ้นเมื่อวันที่ 13 กันยายน 2471 ปรากฏข้อความบางส่วนมีดังนี้

“...ข้าพเจ้าจึงสั่งให้พระครูมหาสมณวงศ์ วัดมหาสมณาราม... ผู้เป็นเจ้าคณะฝ่ายธรรมยุติกากิจจังหวัดนั้น ให้เรียกตัวพระอาจ มาสอบถาม...ถ้ารับสารภาพแล้วให้สึกทีเดียว ถ้าปฏิเสธไม่ยอม ผิด...ขอนายแสงนางทาบ...มายัน...ได้รับรายงาน...ว่า...พระอาจ ปฏิเสธเรื่องบวชลูกสาวนายกลึงถึง ๒ คน รับแต่ได้บวชลูกชาย... พระครูมหาสมณวงศ์จึงไปหาพระครูสุวรรณมุนีขอตัวนายแสง นางทาบมาไต่สวนพร้อมด้วยพระครูสุวรรณมุนี ก็ได้หลักฐานคือ หนังสือ เอสาห์ ที่พระอาจเขียนให้นางทาบให้ไปท่อง...พระอาจ ตอบว่าเมื่อเขามีหลักฐาน ผมไม่มีหลักฐาน ผมก็ยอมสึกนั้นแหละ ขอรับ...ก็ยอมกล่าวคำลาสิกขา ต่อหน้าสงฆ์ ๙ รูป เมื่อวันที่ ๑๗ สิงหาคม ๒๔๗๑...

ภายหลังนายอาจทิ้งไปรษณีย์มาร้อง ๑ ฉบับ ถือนหนังสือ มาร้องขอให้ไต่สวน ๑ ฉบับ...ฉบับหลังพูดให้ยั่วผิดใจกับพระครู มหาสมณวงศ์...ข้าพเจ้าจึงเขียนลงที่ต้นหนังสือร้องทุกข์ว่า ไม่รับฟ้อง เพราะหมดเขตต์เสร็จแล้ว ถ้ามีหลักฐานก่อนเขาให้ สึกทำไมไม่ค้านฯ”

นายอาจได้พยายามยื่นทูลเกล้าถวายฎีกาขอพระมหากรุณาให้มีการ ไต่สวนเรื่องที่ถูกบังคับให้ลาสิกขาโดยไม่เป็นธรรม จากนั้นมีพระราชกระแส ลงวันที่ 21 พฤศจิกายน พ.ศ. 2471 มีใจความว่า “เรื่องนี้ไปนเรื่องที่เกี่ยวข้องกับ ศนสงฆ์และการศาสนาโดยแท้ทีเดียว พระวินิจฉัยของสมเด็จพระสังฆราชต้อง เปนเด็ดขาด ไม่รับพิจารณาฎีกา ให้งดเสีย”

จากหลักฐานที่มีบันทึกไว้ กรณีพระอาจมีความคลุมเครือ ไม่สามารถ สรุปรว่าพระอาจเป็นผู้ให้การบรรพชาแก่สามเณรจริงหรือไม่ ทำให้ประเด็น พระอุปัชฌาย์ของสามเณรทั้งสองจึงยังคงเป็นปริศนามาจนถึงทุกวันนี้ สิ่งที่ชัดเจน ก็คือมีการใช้อำนาจของคณะปกครองสงฆ์สั่งสึกพระภิกษุผู้เป็นเพียงผู้ต้องสงสัย และสถาบันพระมหากษัตริย์ได้ยืนยันในอำนาจและการตัดสินใจของคณะสงฆ์ ทำให้ผู้ถูกกล่าวหาไม่สามารถอุทธรณ์เรียกร้องให้มีการตรวจสอบหาข้อเท็จจริงได้

5. บทบาทสื่อ

สื่อ โดยเฉพาะหนังสือพิมพ์ จัดว่าเป็นสื่อมวลชนที่มีอิทธิพลสูงสุดในยุคของนรินทร์ แต่ยังคงอยู่ภายใต้การควบคุมจากรัฐอย่างเข้มข้น เห็นได้จากการที่สื่อสิ่งพิมพ์หลายชิ้นของนรินทร์ก่อนเหตุการณ์ความพยายามบวชสามเณรถูกรัฐสั่งห้ามเผยแพร่ นอกจากนี้ หนังสือพิมพ์ *บางกอกการเมือง* ฉบับวันที่ 1 กันยายน 2471 ได้นำเสนอข่าว สมเด็จพระสังฆราชเจ้าทรงวางระเบียบการให้สัมภาษณ์ของคณะสงฆ์แก่หนังสือพิมพ์ โดยระบุว่า ผู้มีฐานะควรตอบการให้สัมภาษณ์คือสมาชิกสมาคมมหาเถร เจ้าคณะมณฑล และพระราชาคณะหรือฐานานุกรมที่ได้รับอนุญาตเฉพาะเป็นเรื่องๆ ไป และจะต้องมีการทำสำเนาคำให้สัมภาษณ์เป็นลายลักษณ์อักษรถวายแก่สมเด็จพระสังฆราชเจ้า สะท้อนให้เห็นบรรยากาศการควบคุมการสื่อสารในยุคนั้น

หนังสือพิมพ์อย่างน้อย 8 ฉบับให้ความสนใจในการพยายามรื้อฟื้นภิกษุณีบริษัทของนรินทร์และพวกเป็นอันมาก มีการลงข่าวอย่างต่อเนื่องเป็นจำนวนข่าวทั้งหมดมากกว่าสองร้อยชิ้น นับตั้งแต่ประมาณเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2471 ถึงเดือนเมษายน พ.ศ. 2472 แนวคิดพุทธศาสนา แนวคิดอำนาจรัฐ และแนวคิดจารีตประเพณีในการพยายามรื้อฟื้นภิกษุณีบริษัทถูกสะท้อนออกมาในการทำหน้าที่ของสื่อหนังสือพิมพ์ทั้งหมด โดยภาพรวมการให้นำหนักของสื่อจะค่อนข้างไปทางฝ่ายปิดกั้นอย่างเห็นได้ชัด มีเพียงส่วนน้อยที่พยายามเสนอให้พิจารณาประเด็นนี้ในมุมที่ต่างออกไป

ภายใต้แนวคิดของพุทธศาสนา โดยเฉพาะพุทธเถรวาท หนังสือพิมพ์ส่วนใหญ่ไม่เพียงแต่ทำการผลิตข่าวทกรมปิดกั้นจากประกาศพระบัญชาของสมเด็จพระสังฆราชเจ้าตอกย้ำให้สาธารณชนได้รับรู้ แต่ยังขยายความขัดแย้งให้เด่นชัดขึ้น ทั้งด้วยการแสดงการตีความพระพุทธานุญาตและพระพุทธรประสงค์ให้สอดคล้องกับวาทกรรมปิดกั้นหลัก เช่น หนังสือพิมพ์ *หลักเมือง* ฉบับวันที่ 29 กรกฎาคม พ.ศ. 2472 ระบุว่า “...เอาผ้าเหลืองให้ครองแล้วอุปโลกน์ขึ้นเป็น ‘สามเณร’... เพราะการกระทำชนิดนี้ เป็นการฝ่าฝืนพุทธบัญญัติที่ห้ามมีภิกษุณี และความจริงภิกษุณีก็ได้สาบสูญมาตั้งสองพันปีแล้ว...” ซึ่งการที่กล่าวว่า “พุทธ-

บัญญัติห้ามมิภิกขุณี” เป็นข้อความที่แสดงให้เห็นถึงการอ้างอิงที่คลาดเคลื่อน เนื่องจากไม่มีพุทธบัญญัติที่ห้ามการมีภิกขุณีในพระพุทธศาสนา นอกจากนี้ ยังมี การขยายภาพความเลวร้ายทั้งของตัวนรินทร์และพฤติการณ์การบรรพชาสามเณรี มีการกล่าวหานรินทร์ว่าวิกลจริต หากินโดยใช้ผู้หญิงและพระศาสนาเป็นนักโฆษณา เล่นละคร เป็นอั้งยี่ เป็นหัวหน้าช่อง กำลังพยายามตั้งฮาเร็ม บ่อนทำลายชาติ และศาสนา กระทำพฤติกรรมที่ขัดกับรัฐประศาสน์นโยบายอันจะนำมาซึ่งความจลาจล ทำให้พระพุทธศาสนาเสื่อมความนิยมของประชาชน เป็นเสนียด เป็นต้นลัทธิ ไปจนถึงศัตรูของชาติ

ภายใต้แนวคิดบทบาทอำนาจรัฐ สื่อได้ทำหน้าที่ที่เด่นชัดอีกประการหนึ่ง คือ การเรียกร้องเร่งรัดให้รัฐเข้ามาจัดการกับนรินทร์และพวก โดยหนังสือพิมพ์ ไทยหนุ่ม ฉบับวันที่ 13 สิงหาคม พ.ศ. 2472 (หจข. มร.7 ม้วนที่ 35 ม26.5) ได้เรียกร้องให้ทางการเข้ามาจัดการกับนรินทร์และพวกว่า “วิงวอนทางราชการ ให้เร่งจัดการแก่นายนรินทร์กลิ้งโดยเร็ว...โดยเป็นเสี้ยนหนามต่อพระศาสนาที่เคยนับถือกันมาแบบหนึ่ง แต่นายนรินทร์กลิ้งกลับมามีพลังไปอีกแบบหนึ่ง จึงควร จะจัดการอย่างหนึ่งอย่างใดเสีย ทั้งนายนรินทร์กลิ้งก็ได้เริ่มนำลัทธิออกติดต่อกับ ประชาชนทั่วไปแล้ว” และยังมีอีกหลายฉบับที่พัฒนาข้อเรียกร้องต่อรัฐไปจนถึง ขอให้กำจัดนรินทร์และพวก บางฉบับถึงกับตั้งคำถามว่า ควรจะถึงขั้นประหารชีวิตหรือไม่ สะท้อนให้เห็นแนวคิดที่ว่า รัฐต้องมีบทบาทหน้าที่ที่ต้องดูแลและ ให้การคุ้มครองพระศาสนา การละเมิดพระศาสนาถูกมองว่าเป็นการละเมิดรัฐ ซึ่งอาจขยายความไปถึงกับเป็นการสั่นคลอนความมั่นคงของรัฐเลยทีเดียว

ในส่วนกรอบจารีตประเพณี การที่ไม่เคยมีผู้หญิงนุ่งห่มเลื่อมมาก่อน เรียกสร้างความสนใจจากสื่อและสาธารณชนเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะเป็น เหตุการณ์ที่เกิดกับพระศาสนาซึ่งเป็นศูนย์กลางของคนในสมัยนั้น มีการสะท้อน มุมมองต่อภาพตัวแทนของสตรีไทยที่ควรเป็นคือกุลสตรี หรืออุบาสิกาผู้ที่สามารถ ปฏิบัติธรรมได้โดยที่ไม่ต้องบวช และในขณะเดียวกัน ก็สะท้อนภาพตัวแทนที่สตรี ไทยไม่ควรเป็น คือการอยู่รวมกันของผู้หญิงภายใต้การนำของผู้ชาย ซึ่งเป็นภาพ เดียวกับช่องหรือฮาเร็ม และภาพการเป็นสามเณรี ดังที่ปรากฏในหนังสือพิมพ์

ไทยหนุ่ม ฉบับวันที่ 28 กรกฎาคม พ.ศ. 2472 (หจข. ร.7 ม้วนที่ 35 ม26.5) ที่มีข้อความในข่าวระบุว่า “บัดนี้ก็ได้มีเหตุอันทำความเศร้าหมองให้แก่พุทธศาสนา เกิดขึ้นนานแล้ว คือนายนรินทร์กลิ้งได้เอาสตรีมาแต่งกายเป็นสามเณรี...การที่ปลอ่ยให้นายนรินทร์กลิ้งเป็นสัตบุรุษพระพุทธานุชาเล่นได้เช่นนี้ เห็นว่าเป็นภัยแก่พระพุทธานุชาเป็นอันมาก...แต่ถ้าเธอนี้ก็สนุกขึ้นมา เลยเอาวัดนารีนทร์ทำเป็น “ฮารม” ของเธอ และพวกสามเณรีมีการอ้วนท้องพลุ้ยขึ้นมาตามๆ กันแล้ว จะไม่เป็นการประจานพระพุทธานุชาให้เสื่อมทรามหนักลงไปหรือ?” นอกจากนี้ยังมีประเด็นเรื่องการแสดงความเห็นเกี่ยวกับพระพุทธานุชา ที่มีสื่อบางฉบับสะท้อนให้เห็นว่า มีแนวคิดว่าราวาสไม่ควรจะวิพากษ์วิจารณ์พระพุทธานุชาในเชิงลบ

ในอีกด้านหนึ่ง แม้หนังสือพิมพ์ส่วนใหญ่จะแสดงท่าทีสนับสนุนวาทกรรมปิดกั้นการรื้อฟื้นภิกษุณีบริษัท แต่การนำเสนอข่าวสารในลักษณะการรายงานเหตุการณ์เกี่ยวกับสามเณรีถือได้ว่าเป็นเครื่องมือในการแสดงการกลับมามีตัวตนอีกครั้งของบรรพชิตเพศหญิง และยังเปิดโอกาสให้พื้นที่แก่นรินทร์ได้แสดงความเห็นคัดค้านการปิดกั้นการรื้อฟื้นภิกษุณีบริษัทดังกล่าวด้วย ที่สำคัญได้สะท้อนให้เห็นว่าอำนาจของวาทกรรมหลักอาจเข้าไม่ถึงมวลชนทั้งหมด เพราะวาทกรรมหลักถูกเผยแพร่หลักผ่านทางหนังสือพิมพ์ ซึ่งผู้ที่เข้าถึงได้จะต้องเป็นผู้ที่อ่านออกเขียนได้ จึงไม่สามารถมีอิทธิพลต่อความคิดความเชื่อของพุทธศาสนิกชนให้ไปในทางเดียวกันได้ทั้งหมด นอกจากนี้ ยังสะท้อนถึงอิทธิพลความศักดิ์สิทธิ์ของผ้าเหลือง ที่แม้จะไม่เคยปรากฏว่าไปอยู่บนร่างของผู้หญิงมาก่อน แต่เมื่อได้ปรากฏเช่นนั้นแล้ว ประกอบกับวัตรปฏิบัติของผู้หญิงเหล่านั้นที่สอดคล้องไปในทิศทางเดียวกับพระภิกษุสามเณรที่คันทา ความศักดิ์สิทธิ์ของผ้าเหลืองบนร่างของผู้หญิงจึงยังคงเรียกศรัทธาจากชาวบ้านของบางกลุ่มได้ เห็นได้ส่วนหนึ่งจากการรายงานข่าวของหนังสือพิมพ์ ไทยหนุ่ม ฉบับวันที่ 23 กรกฎาคม พ.ศ. 2472 (หจข. ม-ร.7 ม้วนที่ 35 ม26.5) ที่สะท้อนภาพการตอบรับของสาธารณชนต่อเหล่าสามเณรีที่มีทั้งในลักษณะการให้ความเคารพศรัทธาเช่นเดียวกับพระภิกษุ และในลักษณะของสิ่งแปลกใหม่ของสังคมสยามในสมัยนั้น โดยมีการพาดหัวข่าว

ว่า “สามเณรีเริ่มออกรับบาตรชาวบ้าน ไปทางบก ๔ รูป ไปทางน้ำ ๔ รูป” และเนื้อข่าวระบุว่า “...สามเณรีทั้ง ๘ ได้ครองผ้าออกบิณฑบาตรอย่างเณรที่เคยเห็น... ได้ของคาวหวานอย่างบริบูรณ์ด้วยกันทุกรูป บางบ้านถึงกับบอกว่าทำของไม่ทันก็มี สามเณรีเข้าบิณฑบาตรบ้านใดก็มีคนมุงดู เป็นกลุ่ม ถ้าเป็นทางน้ำก็แหบเต็มสะพาน และสังเกตดูชาวบ้านที่ตักบาตรนั้น ก็ได้กระทำไปด้วยความเลื่อมใสศรัทธาเป็นอันดี หาได้มีกระดากกระเดื่องแต่น้อยไม่”

6. การประสานอำนาจรัฐเพื่อการปิดกั้นการรื้อฟื้นภิกษุณีบริษัท

ทางด้านนรินทรหาได้ยอมรับพระบัญชาหรือแสดงความเกรงกลัวต่ออำนาจจากสถาบันสงฆ์แต่อย่างใด กลับปรากฏว่า มีจำนวนสมาชิกสามเณรีแห่งวัตรนารีวงศ์เพิ่มจำนวนขึ้น เป็นแปดรูปในเวลาต่อมา ได้แก่ สาระ จงดี ฉวี สนิท ชุ่ม ตลับ ทองคำ และสะอาด เป็นเหตุให้รัฐต้องนำประเด็นนี้เข้าที่ประชุมอภิรัฐมนตรีไม่น้อยกว่าห้าครั้งด้วยกัน

จากหลักฐานสำเนาเอกสารในสำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ การประชุมอภิรัฐมนตรีครั้งที่ 13/2472 วันที่ 2 สิงหาคม พ.ศ. 2472 มีความพยายามที่จะหาช่องทางการใช้อำนาจของรัฐเข้าไปจัดการกับเหตุการณ์นี้ โดยการให้อัยการพิจารณาตัวบทกฎหมายที่จะบังคับปรับโทษแก่นายนรินทร ต่อมาในการประชุมครั้งที่ 14/2472 วันที่ 9 สิงหาคม มีบันทึกข้อความว่า “พระยาจินดาภิรมย์ได้ค้นดูพระราชกำหนดกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการนี้ เห็นว่า ตามพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.๑๒๑ มาตรา ๓๑ ข้อ ๑, มาตรา ๔๑ กับมาตรา ๔ ประกอบกันพอเป็นเครื่องมือให้จัดการได้” ในการประชุมครั้งที่ 15/2472 วันที่ 16 สิงหาคม ระบุว่า “ในที่ที่สุดที่ประชุมตกลงว่า เรื่องนี้ให้เจ้าหน้าที่จัดดำเนินการไปทีเดียว ไม่ต้องรอเหตุการณ์พิเศษต่อไปอีก”

ปฏิบัติการจับสึกสามเณรีถูกรายงานบนหน้าหนังสือพิมพ์ติดต่อกันนานนับสัปดาห์ตั้งแต่วันที่ 4-10 กันยายน 2471 หนังสือพิมพ์ในขณะนั้นได้บันทึกเหตุการณ์นี้ไว้โดยละเอียด โดยมีรายงานว่า มีการนำหนังสือสองฉบับไปอ่านให้สามเณรีรับทราบ ฉบับแรกเป็นคำสั่งของเสนาบดีกระทรวงธรรมการ ระบุ

ว่าเป็นการดำเนินการภายใต้การวินิจฉัยของมหาเถรสมาคม และอาศัยอำนาจจากพระราชบัญญัติลักษณะปกครองสงฆ์สั่งให้เลิกพฤติการณ์การสำแดงตนเป็นสามเณรีเสีย และอีกฉบับเป็นคำสั่งของเจ้าคุณวงศ์ เจ้าอาวาสวัดปรมัยยิกาวาส เจ้าคณะจังหวัดนนทบุรี เน้นถึงการขัดพุทธบัญญัติและความเป็นไปได้สำหรับผู้หญิงที่จะได้รับการบรรพชาเป็นสามเณรี หนังสือสองฉบับแสดงให้เห็นถึงการประสานอำนาจระหว่างมหาเถรสมาคมตัวแทนคณะสงฆ์และกระทรวงธรรมการผู้มีอำนาจในภาครัฐ

จากรายงานของหนังสือพิมพ์ระบุว่า ชุ่ม ตลับ ทองคำ และสะอาด ยอมสีกแต่โดยดี ส่วนที่เหลือได้แก่ นางสาวสาระและเด็กหญิงจงดี ภาษิต นางสาวฉวี รักศิริ นางสาวสนธิ ยิ้มเยื่อน ไม่ยอมสีก มีการฟ้องศาล โดยสาระสำคัญของคำฟ้องคือ การที่หญิงสาวทั้ง 4 อ้างตนเป็นผู้ได้บรรพชาเป็นสามเณรีในพระพุทธศาสนาโดยชอบด้วยพระพุทธบัญญัติ และได้แต่งกายเลียนแบบบรรพชิตนั้น มหาเถรสมาคมได้มีวินิจฉัยชี้ขาดแล้วว่า การกระทำความดังกล่าวเป็นเหตุให้เสื่อมเสียแก่พระพุทธศาสนา กระทรวงธรรมการจึงได้มีคำสั่งให้จำเลยยกเลิกการสำแดงตนเป็นสามเณรี และให้เปลื้องเครื่องแต่งกายเลียนแบบบรรพชิตเสีย และเจ้าคณะจังหวัดนนทบุรีก็ได้มีคำสั่งให้จำเลยอย่างเดียวกันอีก แต่เมื่อจำเลยได้ทราบคำสั่งนั้นแล้วยังบังอาจขัดขืน คงสำแดงตนเป็นสามเณรีและแต่งกายเลียนแบบบรรพชิตอยู่ จึงเป็นการผิดกฎหมาย

วันที่ 7 กันยายน 2472 ศาลจังหวัดนนทบุรีได้อ่านคำพิพากษา โดยพระศรีปริยญา และพระจำนงเนติวุฒิ ซึ่งหนังสือพิมพ์ได้นำมาตีพิมพ์โดยละเอียด ในคำพิพากษามีการอ้างถึงความจำเป็นที่ภาครัฐจะต้องเข้ามาจัดการกับเรื่องศาสนา คำพิพากษาระบุว่า การประพฤติดนเป็นสามเณรีนั้นทำให้เกิดความเสื่อมเสียแก่พระพุทธศาสนา และความเสื่อมเสียของพระพุทธศาสนาเท่ากับการเสื่อมเสียของปกครองของอาณาจักร นอกจากนี้ พฤติการณ์ดังกล่าวยังทำให้ประชาชนหลงใหล แต่ไม่มีการอธิบายขยายความถึงความเสื่อมเสียอย่างไรที่เกิดขึ้น และประชาชนหลงใหลในอะไรและอย่างไรต่อพฤติการณ์ดังกล่าว ศาลมีคำพิพากษาให้จำคุกสาระ สนธิ คนละ 7 วันและปรับเป็นพินัยหลวงคนละ 20 บาท ส่วนฉวี

ที่อายุยังไม่ถึง 16 ปี ให้ลงโทษกึ่งหนึ่ง คงให้จำคุก 4 วัน ปรับ 10 บาท สำหรับ
จงดี้ ซึ่งอายุยังไม่เต็ม 14 ปี ให้เรียกประกันทานบนจากผู้ปกครองและไม่ให้
กระทำผิดอีกภายในเวลา 3 ปี

ทางฝ่ายนรินทร์มีความพยายามที่จะจัดหาพื้นที่สาธารณะเพื่อพุดคุยหา
ทางออก เพื่อที่จะหาข้อสรุปที่ไม่ได้เกิดจากอำนาจของมหาเถรสมาคมแต่เพียง
องค์กรเดียว โดยพยายามเรียกประชุมบัณฑิตผู้รู้ทั้งหลาย ทั้งผู้ที่เห็นพ้องและเห็น
ต่าง เพื่อเปิดโอกาสให้สมาชิกของสังคมเข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ตรวจสอบ
เกี่ยวกับเรื่องนั้น โดยจะนำผลจากการพุดคุยกันไปเสนอต่อผู้มีอำนาจจัดการต่อไป
หนังสือพิมพ์ *หลักเมือง* ฉบับวันที่ 9 ตุลาคม 2472 รายงานว่า นรินทร์ได้
ยื่นเรื่องราวถวายต่อเสด็จเสนาบดีกระทรวงธรรมการ ขอพระราชทานพระอนุญาต
อาศัยสามัคยาจารย์สมาคมเป็นสถานที่เพื่อประชุมอธิบายเรื่องสามเณรี ซึ่งผู้ช่วย
อธิบดีธรรมการได้ส่งหนังสือตอบแก่นรินทร์มีใจความว่า “ด้วยหนังสือของนาย
นรินทร์ ภาษิต ลงวันที่ ๔ เดือนนี้ กราบทูลพระวรวงศ์เธอฯ เสนาบดีกระทรวง
ธรรมการ ขอประทานพระอนุญาตอาศัยสามัคยาจารย์สมาคม เพื่อประชุมอธิบาย
เรื่องสามเณรีดังกล่าวแจ้งอยู่แล้วนั้น มีรับสั่งว่า สามัคยาจารย์สมาคมเป็นที่ของ
สมาคมอันหนึ่ง ไม่ใช่ที่สาธารณะ จึงอนุญาตไม่ได้”

7. การต่อรองกับวาทกรรมปิดกั้นการรื้อฟื้นภิกษุณีบริษัท

ในเหตุการณ์ครั้งนั้น นรินทร์จะเป็นผู้ที่ถูกรายงานความเคลื่อนไหวบนสื่อ
เป็นหลัก การโต้ตอบของนรินทร์จึงนับเป็นตัวแทนของฝ่ายพยายามรื้อฟื้นภิกษุณี
บริษัทในครั้งนั้น ประเด็นที่นรินทร์ตอบได้มีสองประเด็นหลัก ได้แก่ ประเด็นความ
ถูกต้องชอบธรรมในการบวชของผู้หญิง และประเด็นเสี้ยนหนามพระศาสนา

ในด้านหนึ่ง เนื่องจากเหตุการณ์พยายามบวชในครั้งนั้นไม่ปรากฏความ
ชัดเจนในกระบวนการบวชสามเณรีว่า มีขั้นตอนและองค์ประกอบครบถ้วน
ถูกต้องชอบธรรมแต่อย่างใด แม้แต่พระอุปัชฌาย์ผู้ให้การบรรพชาก็ไม่ได้รับ
การเปิดเผย จึงอาจกล่าวได้ว่า การบวชในครั้งนั้นเป็นการบวชที่ไม่ถูกต้อง
ชอบธรรมอย่างแน่นอน แต่ในอีกด้านหนึ่ง มีข้อสังเกตว่าเงื่อนไขการบวชที่ปรากฏ

ในประกาศพระบัญชานั้นเป็นการตีความพระไตรปิฎกโดยพระภิกษุเท่านั้น การที่สรุปว่าไม่มีความเป็นไปได้ในการบวชภิกษุณีในพระพุทธศาสนาได้อีกแล้ว จึงยังเป็นประเด็นที่มีการโต้แย้งกันต่อมา

ในประเด็นความถูกต้องชอบธรรม ด้วยอำนาจของพุทธสาวก ภายในกรอบความรู้พระพุทธศาสนา นรินทร์ได้ตอบด้วยทั้งการวิพากษ์และบริภาษชี้ให้เห็นถึงความเสื่อมของพระพุทธศาสนาทั้งโดยสงฆ์และฆราวาสในยุคนั้น นรินทร์ได้ใช้แนวคิดของเถรวาทปะทะกลับไปจารีตปฏิบัติของพระภิกษุของพุทธเถรวาทไทยที่ถูกนามากล่าวอ้าง แสดงความกังขาถึงการอ้างอิงอำนาจของความเป็นเถรวาทที่จะไม่เปลี่ยนแปลงแก้ไขหรือเพิ่มเติมพุทธบัญญัติแม้แต่หน่อย เนื่องมาจากการได้พบเห็นภิกษุสงฆ์จำนวนมากที่ไม่ประพฤติตามพระธรรมวินัย และบิดเบือนพระธรรมวินัย นรินทร์ถึงกับกล่าวถึงพระภิกษุว่า “...ก็ไม่เห็นใครประพฤติตรงธรรมวินัย...ทั้งยังเห็นผู้ที่บวชรับเงินแล้วนำเงินไปใช้ในสิ่งที่ควรหรือไม่ควร นอกจากนี้ ยังมีพวกบวชหลอกเที่ยวอยู่ตามเรือ รบกว่นทำรุงรังเช่นขอทานกับชาวบ้าน ชาวบ้านก็หลงให้นึกเอาว่าได้นุญ...เท่าที่ช่วยกันปล้น หรือช่วยกันทำลายพระพุทธศาสนาเสียด้วยดอกกระมัง” นรินทร์เห็นว่า ชาวพุทธโดยมากก็มีได้นับถือเคารพต่อพระธรรมวินัย เช่น วินัยบัญญัติ โกลิยวรรคที่ 2 บทที่ 8 ที่ว่า “ภิกษุรับเองก็ดี ใ้ให้ผู้อื่นก็ดี ซึ่งทองแลเงิน หรือยินดีทองแลเงินที่เขาเก็บไว้เพื่อตน ก็ต้องนิสัคคิยาจิตตีย์” นรินทร์ยังกล่าวหาล่วงไปถึงมหาเถรในขณะนั้นว่า “...ทั้งมหาเถร ๑๑ รูป ก็คงจะร่ำรวยด้วยเหมือนกัน เช่น ได้ข่าวว่า เจ้าคุณสาสนโสภณ วัดเทพศิรินทร์ ท่านเป็นผู้ร่ำรวยมาก จนกระทั่งไปติดก่อสร้างอะไรๆ ไว้ทางบ้านเดิมของท่านจังหวัดชลบุรี...” นรินทร์เห็นว่า พระเหล่านั้นไม่ได้ถือวินัยในข้อนี้ จึงไม่ได้ห้ามชาวบ้านไม่ให้ถวายเงินแก่ท่าน ชาวบ้านที่รู้เรื่องก็พลอยพากันประเคนท่านเข้าไป นรินทร์กล่าวยืนยันว่า มหาเถรทั้ง 11 รูป ท่านคงจะยังรักภลาภยศแลสมบัติของท่านมากกว่ารักชาติแลพุทธศาสนาบ้านเมือง (นรินทร์ ภาษิต, 2544)

นรินทร์ยังพยายามลดความน่าเชื่อถือพระวินิจฉัยของสมเด็จพระสังฆราชเจ้ากรณีในประกาศพระบัญชาฉบับดังกล่าว โดยอ้างว่า พระบัญชานั้นมาจาก

การตีความพระพุทธรูปที่ไม้รอบคอบรัดกุมเพียงพอ ทั้งยังไม่ได้ผ่านการกลั่นกรองจากมหาเถรสมาคมและไม่ได้ใช้หลักมหาปเทศ 4 ตรวจทานเสียก่อนเป็นการอ้างถึงตัวบทในพระไตรปิฎกเพื่อให้คณะปกครองสงฆ์กลับไปพิจารณาข้อขัดแย้งอีกครั้งหนึ่ง นอกจากนี้ยังมีชุดวาทกรรมอื่นที่นรินทรใช้โต้ตอบกลับ เช่น พุทธศาสนาเป็นศาสนาของเหตุผล พุทธศาสนาจะต้องประกอบด้วยพุทธบริษัท 4 จึงจะสมบูรณ์ พระภิกษุมีความสำคัญกว่าพระภิกษุณีจึงสามารถบวชให้กับผู้หญิงได้ หากเห็นว่าการบวชผู้หญิงเป็นเรื่องขัดพระพุทธรูปก็ไม่ใช่เรื่องที่ใหญ่ไปกว่าสิ่งที่เหล่าภิกษุสงฆ์ที่ประพตมิชอบประพตอยู่ นรินทรได้พยายามที่จะเสนอทางเลือกการตีความพระไตรปิฎกในทางที่จะเอื้อให้ผู้หญิงสามารถบวชได้ และพยายามชี้ให้เห็นว่า การบวชผู้หญิงเป็นทางปลดปล่อยผู้หญิงจากการถูกผู้ชายเอาเปรียบด้วย และยืนยันถึงความถูกต้องชอบธรรมในการบวชสามเณรี

สำหรับประเด็นเสี้ยนหนามพระพุทธรูป ข้อเขียนของนรินทรในหนังสือ แฉลงการณ์เรื่องสามเณรี วัตรนารีวงศ์ แสดงนัยการตั้งสมมติฐานไว้ว่า ความขัดแย้งส่วนตัวของนรินทรและสถาบันสงฆ์ที่มีมาก่อนหน้านั้นนั้น อาจเป็นเหตุให้ถูกนำมาขยายความเป็นแนวคิดของการเป็นเสี้ยนหนามแก่พระศาสนา นี้ยังมีข้อสมมติฐานจากบทความของ “ศาสนภักดี” ที่นรินทรนำไปลงในหนังสือเล่มเดียวกัน ที่ตั้งไว้ว่าอาจเกิดจากอำนาจของความกลัวความเสื่อมที่จะเกิดแก่พระศาสนา ที่แม้แต่สมเด็จพระสังฆราชสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา วชิรญาณวโรรสก็เคยตรัสว่า พระองค์ไม่เห็นทางที่จะเหนี่ยวรั้งความเสื่อมถอยของพระพุทธรูปไว้ได้ เพราะพระพุทธรูปได้ตรัสพยากรณ์ไว้ว่าพระศาสนาจะทรงอยู่ได้เพียง 5,000 ปีเท่านั้น ความกลัวความเสื่อมที่จะมาถึงพระพุทธรูป โดยเฉพาอย่างยิ่งจากสตรี ที่ถูกกล่าวถึงว่าเป็นศัตรูของเพศพหุภรรยา ด้วยการอยู่ใกล้ชิดกันของเพศตรงข้ามเป็นการขัดกันของหลักแห่งพหุภรรยา และการที่พื้นที่ในสังคมชนบทเป็นของผู้ชายฝ่ายเดียวมาโดยตลอด การเข้ามาของเพศหญิงย่อมถือว่าเป็นเหตุปัจจัยที่จะนำความเสื่อมมาได้ จึงเป็นอีกสมมติฐานว่า อาจเป็นอีกปัจจัยที่เป็นเหตุทำให้เสียขวัญ และไปชี้ว่าการบวชให้แก่ผู้หญิงนั้นนับเป็นเสี้ยนหนามของพระศาสนา

ในด้านปฏิบัติการโต้ตอบของนรินทร์ นอกจากการวิพากษ์สถาบันศาสนา นรินทร์และพวกยังใช้การแสดงออกและกิจกรรมต่างๆ เพื่อปฏิเสธและต่อรองกับอำนาจของมหาเถรสมาคม เริ่มต้นจากการบวชบุตรสาวทั้งสองของตนเป็นสามเณรี และแสดงการต่อต้านด้วยการบวชเพิ่มของหญิงอื่นจนมีจำนวนสามเณรีทั้งหมดถึง 8 รูปในเวลาต่อมา การเปรียบเทียบให้เห็นถึงความเคร่งครัดในพระธรรมวินัยระหว่างพระภิกษุทั่วไปกับเหล่าสามเณรี โดยการจัดให้สามเณรีมีการแต่งกายและวัตรปฏิบัติเหมือนกับภิกษุสงฆ์แบบพุทธเถรวาทของสยาม รวมถึงมีการออกרבิณทบาตจากชาวบ้านด้วย แม้ในขณะที่เหล่าสามเณรีถูกจับกุมเพื่อบังคับให้สึกและถูกจำขังอยู่นั้น สามเณรก็ยังคงแสดงการถือวัตรปฏิบัติอย่างเคร่งครัด นรินทร์ยังใช้การแสดงความเคารพต่อเหล่าสามเณรีในที่สาธารณะเพื่อให้เกิดความรับรู้ในสถานะบรรพชิตเพศของเหล่าสามเณรีในแบบเดียวกับที่มีให้พระภิกษุ

ในด้านการสื่อสาร นอกจากความพยายามที่จะขอใช้พื้นที่สาธารณะเพื่อการแสดงความคิดเห็นในวงกว้างที่ได้ถูกรัฐปิดกั้นไปนั้น จุดเด่นประการหนึ่งของนรินทร์คือ นรินทร์สามารถใช้สถานการณ์และความสามารถในการสื่อสารของตนเองในการสร้างข่าวให้รายงานความเคลื่อนไหวและการโต้แย้งด้วยแนวความคิดของตนบนพื้นที่หน้าหนังสือพิมพ์อย่างต่อเนื่อง นรินทร์และพวกพยายามที่จะเข้าถึงวาทกรรมในฐานะผู้สร้างวาทกรรม โดยการช่วงชิงพื้นที่เพื่อการสื่อสารบนหน้าหนังสือพิมพ์

เมื่อถึงจุดที่ไม่สามารถทนอำนาจรัฐและถูกสั่งให้สึกสามเณรี ปฏิบัติการตอบโต้ของนรินทร์และพวกก็คือ การต่อต้านพยายามจัดการบวชนอกนิกายประกาศการเป็นนิกายใหม่เพื่อให้หลุดจากอำนาจการปกครองของคณะสงฆ์ในขณะนั้น มีการเปลี่ยนสีจิวร และใช้การอุทธรณ์คดีและการฟ้องกลับเพื่อต่อสู้กับอำนาจรัฐ การเข้าร้องเรียนกับบรรดาเจ้านายตามกระทรวงต่างๆ และการยื่นฎีกาต่อพระมหากษัตริย์เพื่อเรียกร้องความเป็นธรรม

8. สถาบันพระมหากษัตริย์

สังคมสยามในช่วงนั้นยังอยู่ภายใต้ระบอบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ในความเคารพสูงสุดที่มีต่อพระมหากษัตริย์ เมื่อเกิดความขัดแย้งในประเด็นสามเณรี นรินทร์มีความพยายามจะพึ่งอำนาจพระมหากษัตริย์เพื่อขอปกป้องตนและพวก และเรียกร้องการสนับสนุนการเคลื่อนไหวของกลุ่มตน เมื่อสามเณรีถูกจับกุมและคุมขัง ขณะนั้นพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเสด็จไปหา นรินทร์ถึงกับส่งโทรเลขฎีกาไปถวายพระองค์ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานตอบกลับเมื่อวันที่ 10 กันยายน 2472 ใจความว่า

“ตอบไปว่าโดยที่ฉันอยู่ห่างไกล ไม่ทราบเรื่องตลอด ไม่สามารถจะวินิจฉัยเรื่องได้ และได้มอบกิจการถวายผู้สำเร็จราชการแล้ว ให้เป็นไปแล้วแต่จะทรงวินิจฉัยทางนั้น”

สำหรับพระชนของพระมหากษัตริย์ที่มีต่อความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคม พระองค์ทรงมีความเห็นว่า รัฐจะต้องให้ความคุ้มครองแก่คณะสงฆ์อย่างเต็มที่ มีบันทึกในรายงานการประชุมอภิรัฐมนตรี ครั้งที่ 20/2472 ระบุว่า มีพระราชทานพระราชกระแส ออกมาเมื่อวันที่ 2 กันยายน 2472 ความว่า

“เรื่องที่จะให้มีบทกฎหมายให้ฝ่ายอาณาจักรให้ความคุ้มครองฝ่ายพุทธจักรได้นั้นเป็นการสมควรอย่างยิ่ง และไม่ผิดหลักเดิมเลย เพราะแต่ก่อนนี้ภิกษุพาราชิกต้องโทษอาญาด้วย เพื่อเป็นการคุ้มครองอย่างหนึ่ง การที่เกิดแยกอาณาจักรจากพุทธจักรนี้เป็น fashion ที่เกิดขึ้นภายหลัง บางทีจะเป็นความคิดหมองความฝรั่งเศส แต่ข้าพเจ้าเห็นบ้าที่สุด และเราไม่ควรเอาอย่างของฝรั่งเศสเป็นอันขาด รัฐบาลจะต้องให้ความคุ้มครองแก่คณะสงฆ์อย่างเต็มที่ และเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันช่วยเหลือกันและกันตลอด ความเห็นของข้าพเจ้านี้ควรให้เสนาบดีทราบ

เผื่อจะมีใครคัดค้านว่า ทำดังนั้นผิด principle ของฝรั่ง ฝรั่งจะ protest หรืออะไรบ้าง!”

หลังจากมีคำพิพากษาสั่งจำคุกและเปลื้องเครื่องแต่งกายแบบบรรพชิต เหล่าสามเณรีแล้ว นรินทร์ไม่ละความพยายามที่จะยื่นฎีกาถวายแก่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว นรินทร์ทำหนังสือลงวันที่ 1 กันยายน 2472 ถึงมหาอำมาตย์เอกเจ้าพระยาพลเทพ เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ และสำเนาถึงอีก 10 กระทรวง โดยแสดงความต้องการที่จะนำความเห็นพิเศษขึ้นน้อมเกล้าฯ กราบ บังคมทูลถวายแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และขอให้นำคำวินิจฉัยปรึกษาในที่ประชุมเสนาบดีสภา แต่ไม่ได้รับการตอบสนองใดๆ จากฝ่ายบริหาร

ในช่วงเวลาถัดมา ในนามของสภาระ บุตรีของนรินทร์ผู้ถือบวชเป็นสามเณรี ได้มีการยื่นถวายหนังสือขอพระกรุณาจากสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินีให้ช่วยคุ้มครองคณะสามเณรี ซึ่งทรงพระราชทานหนังสือตอบผ่านไปยังเจ้าพระยาवरพงศ์พิพัฒน์ ลงวันที่ 19 ธันวาคม พ.ศ. 2472 มีใจความสำคัญว่า ทรงเห็นว่าการกระทำของเจ้าหน้าที่ที่กระทำต่อเหล่าสามเณรีนั้นเป็นการทำตามหน้าที่เท่านั้น แต่เหตุเพราะเหล่าสามเณรีแสดงการขัดขืนต่อเจ้าหน้าที่จึงเป็นเหตุให้เกิดความยุ่งยากขึ้น และการแสดงการขัดขืนของเหล่าสามเณรีนั้น ทรงเห็นว่า

“ดูไม่เปนความประพฤติอันงามสำหรับสุภาพสตรีเลย, ยิ่งอ้างว่าถือพรหมจรรย์ปฏิบัติตามพระธรรม ก็ยิ่งทำให้เข้าใจไม่ได้เลยว่า ทำไมจึงดิ้นรนถึงเพียงนั้น...พวกที่อ้างว่าเปนสามเณรีอันเปนสตรีเพศควรมีความละอายและความสุภาพเปนเครื่องประดับ”

ทรงเห็นว่า การคิดจะพินให้มีสามเณรีไม่น่าจะเป็นผลดี เพราะสามเณรีภิกษุณีนั้นเสื่อมสูญมานานแล้ว “คงจะต้องเปนเพราะไม่มีผู้เลื่อมใส หรือเกิดผล

ไม่ดีขึ้นอย่างไรจึงเสื่อมสูญไป” ดังนั้นจึงไม่ทรงมีความเลื่อมใสและไม่สมัครที่จะช่วยเหลือสนับสนุนในการนี้ และทรงเห็นว่า การคิดบวชเป็นสามเณรีที่ไม่ต้องด้วยพุทธบัญญัตินั้นไม่เป็นการสมควร เนื่องจากสยามนั้นถือตามลัทธิหินยาน จึงไม่ควรเปลี่ยนวิธีปฏิบัติ ควรถือตามพุทธบัญญัติให้มากที่สุดที่จะเป็นไปได้ ทรงขอให้เลิกความคิดที่จะขัดขึ้นบวชเป็นสามเณรีเสีย ด้วยว่าไม่ทรงเห็นในประโยชน์ และกลับจะเป็นการทำให้ถูกดูถูกเยาะเย้ยและเสียศรีของสตรีสยามเสียอีก และทรงเสนอว่า

“ถ้าหากต้องการจะประพาศิพรหมจรรย์ก็อาจทำได้ โดยไม่ต้องบวชเป็นสามเณรีหรืออะไร แม้เป็นอุบาสิกาเฉยๆ ก็อาจบรรลุถึงธรรมชั้นสูงๆ ได้”

มีหลักฐานในสำเนารายงานงดฎีกาที่ 43/2472 ลงวันที่ 10 มีนาคม 2472 ระบุว่า พระราชกระแสข้างต้นเป็นข้อความที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นผู้ทรงร่างตอบให้แทนสมเด็จพระบรมราชินี ในบันทึกฉบับนั้นมีพระราชกระแสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชกระแสบันทึกไว้ว่า

“น่าจะตอบในเรื่องที่คิดจะให้มีภิกษุณีว่าไม่เป็นการสมควร นั้นเคยร่างตอบแทนสมเด็จพระบรมราชินีไปครั้ง ๑ แล้ว จะตอบทำนองเดียวกันโดยอ้างหลักฐานและเหตุผลประกอบและจัดการให้หนังสือพิมพ์ลงคำตอบนั้นเสียบ้างบางที่จะดี”

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชวินิจฉัยฎีกา เป็นบันทึกเลขที่ 113/828 ณ วังสุโขทัย ลงวันที่ 22 มีนาคม พ.ศ. 2472 ข้อความทั้งหมดของพระบรมราชวินิจฉัยฎีกาฉบับนี้ ถูกนำไปตีพิมพ์เผยแพร่ในหนังสือพิมพ์กรุงเทพฯ เดลิเมล์ ฉบับวันพฤหัสบดีที่ 27 มีนาคม พ.ศ. 2472 อีกครั้งหนึ่ง มีใจความบางส่วนดังนี้

“...การที่จะรื้อฟื้นให้มีภิกษุณีและสามเณรีขึ้นใหม่นั้น เรายังไม่เลื่อมใส...คิดว่าที่ภิกษุณีและสามเณรีสูญมานานแล้วนั้น คงต้องเป็นเพราะขาดผู้เลื่อมใสหรือเกิดผลไม่ดีขึ้นจึงเป็นเหตุให้เลื่อมศุญฺยไป ถ้าการมีภิกษุณีและสามเณรีเป็นของดีก็น่าจะมีอยู่ในบัดนี้ แม้จะเลื่อมศุญฺยไปชั่วคราวก็น่าจะมีผู้คิดฟื้นขึ้นเสียก่อนนี้นาน...โดยเหตุเหล่านี้จึงไม่สมควรที่จะสนับสนุนในการนี้”

อนึ่ง การที่คิดบวชเป็นภิกษุณีหรือสามเณรีในทางที่ไม่ต้องด้วยพุทธบัญญัตินั้นไม่เป็นการสมควรเลย เพราะไม่น่าจะเป็นทางที่จะปลุกความเลื่อมใสในประชาชนชาวสยามขึ้นได้ การที่มีความเห็นกันว่า แม้จะทำอะไรบางอย่างที่ผิดไปจากพุทธบัญญัติก็ได้ ถ้าหากเป็นความมุ่งหมายที่ดีและไม่ขัดกับข้อที่เคยรับพระบรมพุทธานุญาตไว้แล้วนั้น แต่เราควรระลึกว่า ในเรื่องนี้ ภิกษุสงฆ์ซึ่งมีปัญญาท่านได้เคยเถียงกันมาแล้ว และในทางฝ่ายที่แยกออกมาเป็นลัทธิที่เรียกว่า หินยาน (อย่างที่ท่านถือกันในประเทศสยาม) นั้นท่านได้ตกลงกันว่าไม่ควรเปลี่ยนวิธีปฏิบัติควรถือตรงตามพุทธบัญญัติมากที่สุดที่จะเป็นได้ เพราะการที่จะเปลี่ยนไปนั้นอาจเกิดพลาดพลั้งจะเป็นเหตุให้พระศาสนาเลื่อมเสียไปได้ ข้างฝ่ายมหายานได้เปลี่ยนบัญญัติต่างๆ แต่การเปลี่ยนไปผลเป็นอย่างไรก็เห็นกันอยู่แล้ว เช่นกลายเป็นภิกษุมีภรรยาได้ก็มี เช่น นั่งหมอนล้อหรือจักรอันมีคาถาจารึกอยู่บนนั้น โดยเข้าใจว่าจะไปสวรรค์ได้ก็มี เหล่านี้เป็นต้น พวกไทยเราถือตามลัทธิหินยาน ควรปฏิบัติตามหลักการของลัทธินั้น หากควรแผลงคิดไปต่างๆ ไม่ เพราะผลสุดท้ายก็ต้องเลื่อมไปหรือแปลงไปต่างๆ นานา อย่างพวกที่ถือลัทธิมหายาน.

ถ้าหากสตรีต้องการจะประพาศพรหมจรรย์อาจทำได้ โดยไม่ต้องบวชเป็นภิกษุณีหรือสามเณรีหรืออะไร แม้เป็นอุบาสิกาเฉยๆ ก็อาจบรรลุดังธรรมขั้นสูงๆ ได้ เพราะการบรรลุดังธรรมอัน

สูงอยู่ที่ทางปฏิบัติด้วยกายวาจาใจต่างหาก มิใช่ว่าจะเป็นด้วย
เครื่องนุ่งห่มที่เรียกชื่อว่าอย่างนั้นอย่างนี้ ซึ่งเป็นนามสมมติ
หาแก่นสารอันใดมิได้...”

กล่าวโดยสรุป สถาบันพระมหากษัตริย์ได้แสดงจุดยืนต่อประเด็น
สามเณรีภิกษุณีอย่างน้อยสามครั้งด้วยกัน โดยทรงมีทรรศนะว่า ในเมื่อไม่เคยมีภิกษุณี
มาเป็นเวลานานนับพันๆ ปี จึงเป็นเครื่องหมายที่อาจแสดงได้ว่า ไม่มีผู้เลื่อมใสหรือ
อาจไม่เป็นผลดีต่อพระพุทธศาสนาจึงไม่มีผู้ที่คิดจะรื้อฟื้นมาก่อน และด้วยเห็นว่า
ไม่เป็นไปตามพุทธบัญญัติหากฝืนกระทำก็จะเป็นการขัดต่อหลักของหินยานหรือ
เถรวาทที่ชาวสยามนับถือกันอยู่ และอีกทรรศนะที่สำคัญก็คือ การประเพณีปฏิบัติ
ธรรมนั้นไม่จำเป็นที่จะต้องนุ่งเหลืองห่มเหลือง ชรราวาสก็สามารถปฏิบัติธรรมได้

ด้วยอำนาจของพระมหากษัตริย์ สถาบันที่นรินทร์มีความจงรักภักดีให้
อย่างสูงสุด นรินทร์ได้ยุติบทบาทผู้นำการรณรงค์การฟื้นฟูภิกษุณีบริษัทลง แต่
ในส่วนสามเณรียังยับยั้งการปฏิบัติตนตามรอยพระพุทธองค์ต่อไป นับได้ว่า
อำนาจคณะสงฆ์ อำนาจรัฐ อำนาจสื่อ และอำนาจพระมหากษัตริย์ ยังไม่สามารถ
สั่นคลอนศรัทธาของสามเณรีเหล่านี้ลงได้

ภิกษุณีธัมมันทา (2547) กล่าวว่า มีการใช้อำนาจของความเป็นเพศชาย
ที่นับเป็นศัตรูของเพศพหุภรรยฝ่ายหญิง และอำนาจของชนบจารีตของ
สังคมเข้ามาทำให้สามเณรีต้องแปดเปื้อนเลื่อมเกียรติ โดยปลัดเข้าสู่สุวรรณศรได้
ลักพาตัวสามเณรีสละระณะออกบิณฑบาต ไม่มีข้อมูลว่า การกระทำของปลัดเข้า
สุวรรณศรกระทำไปโดยความเห็นส่วนตัวหรือภายใต้คำสั่งจากหน่วยงานใดหน่วย
งานหนึ่ง และไม่มีหลักฐานว่ามีการเอาผิดกับการกระทำของปลัดเข้าสู่สุวรรณศรแต่
อย่างใด อย่างไรก็ดี หลังจากเหตุการณ์การลักพาตัว เรื่องราวการพยายามฟื้นฟู
ภิกษุณีบริษัทของนรินทร์และพวกค่อยๆ เลือนหายไปจากพื้นที่สื่อและสังคมไทย

9. บทสรุป อำนาจและวาทกรรมที่ส่งผ่านถึงปัจจุบัน

การศึกษาประเด็นความขัดแย้งในการพยายามรื้อฟื้นภิกษุณีบริษัทในพระพุทธศาสนาของสยามช่วงปี พ.ศ. 2471-2472 ผ่านทางวาทกรรมต่างๆ ที่ปรากฏหลักฐานบันทึกไว้ พบว่า แนวคิดเรื่องวาทกรรมและอำนาจของ Foucault สามารถนำมาอธิบายปรากฏการณ์นี้ได้อย่างสอดคล้องกับเหตุการณ์ และทำให้เห็นกรอบความรู้ประเด็นภิกษุณีของไทยผ่านทางวาทกรรมที่ปะทะกัน ความรู้ที่มาจากวาทกรรมเหล่านั้นไม่ได้ดำรงอยู่ด้วยตัวองค์ความรู้เอง แต่เป็นการดำรงอยู่ผ่านอำนาจใดอำนาจหนึ่ง ซึ่งก็สอดคล้องกับอำนาจในทฤษฎีของ Foucault ที่เห็นว่า เป็นอำนาจที่ไม่ถูกยึดโยงกับศูนย์กลางใดๆ สามารถดำรงอยู่ทุกที่โดยไม่มีเจ้าของอย่างแท้จริง ทุกคนสามารถเป็นได้ทั้งผู้กระทำและผู้ถูกกระทำสลับไปมาได้ และอำนาจก็ไม่เกี่ยวกับเรื่องของความชอบธรรมหรือไม่ชอบธรรม แต่เป็นอำนาจที่เข้าครอบงำควบคุมการรับรู้ความรู้ของวาทกรรมที่แพร่กระจายอยู่ทั่วไปและมีอิทธิพลต่อสังคม หมายรวมถึงการต่อต้านขัดขืนการทำลายอำนาจจากวาทกรรมหลัก

ปฏิบัติการของวาทกรรมปิดกั้นการรื้อฟื้นภิกษุณีบริษัทในช่วงเวลาความพยายามของนรินทรเกิดขึ้นภายใต้กรอบแนวคิดสามกรอบ ได้แก่ กรอบแนวคิดพระพุทธศาสนาที่ถกเถียงกันถึงเงื่อนไขความชอบธรรมในการบวชของผู้หญิงในพุทธเถรวาทของไทย กรอบแนวคิดบทบาทอำนาจรัฐในแง่ของขอบเขตการให้การดูแลและการให้การคุ้มครองพระพุทธศาสนา และกรอบแนวคิดจารีตประเพณีที่สะท้อนถึงบทบาทหน้าที่ของผู้หญิงในพุทธศาสนาในสายตาของพุทธศาสนิกชนทั่วไป รวมถึงเกียรติและคุณค่าของผู้หญิงพรหมจรรย์ในพุทธศาสนา

ภายใต้สามกรอบแนวคิดข้างต้น พบว่ามีอำนาจอยู่ 8 อำนาจที่ปะทะประสานกันอยู่ โดยสามารถจัดเป็นกลุ่มอำนาจที่อยู่ภายในสังฆะและอำนาจภายนอกสังฆะ กลุ่มอำนาจภายในสังฆะประกอบด้วย อำนาจพระพุทธบัญญัติที่ถูกอ้างถึง โดยอาศัยอำนาจผู้ตีความพุทธบัญญัติที่ถือครองโดยผู้ชายเพียงฝ่ายเดียวในขณะนั้น อำนาจความเป็นเถรวาทที่ปิดกั้นการปรับเปลี่ยนข้อวินิจฉัยของสองอำนาจแรก และการใช้อำนาจคณะปกครองสงฆ์ในการกำราบมิให้

พระภิกษุสงฆ์ทั่วสังฆมณฑลสยามสนับสนุนให้เกิดการบวชขึ้นในสังฆมณฑลของสยามในเวลานั้น

สำหรับอำนาจภายนอกสังฆะ ประกอบด้วยอำนาจรัฐ อำนาจสื่อ อำนาจสถาบันพระมหากษัตริย์ และอำนาจจารีตประเพณี มีการประสานพลังเครือข่ายอำนาจในการปิดกั้นอย่างเข้มแข็ง ทั้งอำนาจปกครองคณะสงฆ์กับภาครัฐในการจับกุมและสั่งสึกสามเณรี การใช้อำนาจรัฐในการปิดกั้นโอกาสในการสื่อสารของนรินทร์ การประสานพลังของสื่อในการเรียกร้องให้ภาครัฐเข้ามาจัดการและกำจัดนรินทร์และพวก ที่สำคัญคือ พระราชวินิจฉัยของพระมหากษัตริย์ที่ทรงไม่เห็นด้วยกับการรื้อฟื้นภิกษุณีบริษัทขึ้นมา และการใช้อำนาจของจารีตในการทำให้บรรพชิตเพศหญิงต้องมลทินโดยผู้ชายเพื่อให้ยุติความพยายามดังกล่าว

ภายใต้กรอบแนวคิดทั้งสามและอำนาจที่ปะทะประสานกันในครั้งนั้น ทั้งหมดนี้ทำให้ความพยายามรื้อฟื้นภิกษุณีบริษัทในครั้งนั้นไม่เกิดผล ตอกย้ำว่า การพยายามรื้อฟื้นภิกษุณีบริษัทของนรินทร์และพวกเป็นพฤติกรรมที่ขัดกับหลักการของพุทธเถรวาท และขัดกับจารีตประเพณีทั้งของรัฐและของสงฆ์ที่มีมาแต่ดั้งเดิม และเป็นการขัดกับอำนาจของรัฐที่จะต้องให้การดูแลและคุ้มครองพระพุทธศาสนาตามแนวจารีตดังกล่าว ประกอบกับการบรรพชาสามเณรีในครั้งนั้นในทางเทคนิคนั้นนับว่าเป็นการบวชที่ไม่ถูกต้องตามพระพุทธรูปบัญญัติอย่างแท้จริงที่แม้แต่พระอุปัชฌาย์ยังคงเป็นปริศนาถึงวันนี้

Foucault เห็นว่า การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างความรู้กับอำนาจ จำเป็นจะต้องย้อนไปศึกษาประวัติศาสตร์ของการต่อสู้ที่ขัดแย้งกันที่เป็นเงื่อนไขของการก่อตัวระบบต่างๆ ที่จะแสดงอำนาจครอบงำออกมาในรูปแบบของความจริงผ่านทางวาทกรรม กรอบการวิเคราะห์และข้อค้นพบในบทความชิ้นนี้ชี้ให้เห็นถึงเงื่อนไขการก่อตัวความรู้และอำนาจที่เกี่ยวข้องกับประเด็นภิกษุณีเถรวาทไทยในอดีต อันเป็นข้อมูลชุดสำคัญที่สามารถนำไปต่อยอดศึกษาความพยายามรื้อฟื้นภิกษุณีบริษัทของพุทธเถรวาทของไทยในครั้งปัจจุบัน เพื่อให้เห็นถึงพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงทั้งตัววาทกรรมและอำนาจที่เข้ามาเกี่ยวข้องที่ส่งผลให้ภิกษุณีบริษัทกลับมาเติบโตได้ในสังคมไทยได้ในปัจจุบัน

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

- จามะรี เชียงทอง (2558), "ผี ร่างกายผู้หญิง และโลกาภิวัตน์", ใน ส. ตันชัยนันท์ (บ.ก.), *จิตกร ภูมิศักดิ์ และวิวาทะเรื่องเพศภาวะในสังคมไทย*, กรุงเทพฯ: พีเพรส.
- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร (2552), *วาทกรรมการพัฒนา: อำนาจ ความรู้ ความจริง เอกสิทธิ์ และความเป็นอื่น*, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิภาษา.
- ธัมมนันทภิกขุณี (2547), *เรื่องของภิกษุณีสงฆ์*, กรุงเทพฯ: ส่องสยาม.
- ธาวิต สุขพานิช (2558), "เอกสิทธิ์แห่ง 'แม่เจ้าเรือน'", ใน ส. ตันชัยนันท์ (บ.ก.), *จิตกร ภูมิศักดิ์ และวิวาทะเรื่องเพศภาวะในสังคมไทย*, กรุงเทพฯ: พีเพรส.
- นรินทร์ ภาชิต (2544), *แถลงการณ์เรื่อง สามเณรี วัดร่นาร่วงศ์*, กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2557), *ผ้าขาวม้า, ผ้าขี้ริ้ว, กางเกงใน และ ฯลฯ ว่าด้วยประเพณี, ความเปลี่ยนแปลง และเรื่องสรรพสาระ*, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.
- ปราณี วงษ์เทศ (2558), "ผู้หญิงสยาม บทบาทและสถานภาพร่องรอยจากพิธีกรรม ความเชื่อ", ใน ส. ตันชัยนันท์ (บ.ก.), *จิตกร ภูมิศักดิ์ และวิวาทะเรื่องเพศภาวะในสังคมไทย*, กรุงเทพฯ: พีเพรส.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) (2556), *คนไทยใช้กะเบาะ? (เถรवाद vs. ลัทธิอาจารย์)*, กรุงเทพฯ: ธรรมสภา.
- ภัทรพร สิริกาญจน (2557), *พระพุทธศาสนาในประเทศไทย: เอกภาพในความหลากหลาย*, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- วารุณี ภูริสินสิทธิ์ (2558), "ผู้หญิงในสังคมหมู่บ้าน", ใน ส. ตันชัยนันท์ (บ.ก.), *จิตกร ภูมิศักดิ์และวิวาทะเรื่องเพศภาวะในสังคมไทย*, กรุงเทพฯ: พีเพรส.
- ศักดิ์นา ฉัตรกุล ณ อยุธยา (2536), *ชีวิต, แนวคิดและการต่อสู้ของ "นรินทร์กลิง" หรือนรินทร์ ภาชิต คนขวางโลก*, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.
- สุชีลา ตันชัยนันท์ (2558), "'ผู้หญิง' ในทัศนะ จิตกร ภูมิศักดิ์", ใน ส. ตันชัยนันท์ (บ.ก.), *จิตกร ภูมิศักดิ์ และวิวาทะเรื่องเพศภาวะในสังคมไทย*, กรุงเทพฯ: พีเพรส.
- สุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา (2558ก), "การวิเคราะห์เรื่องเพศภาวะในสังคมไทย", ใน ส. ตันชัยนันท์ (บ.ก.), *จิตกร ภูมิศักดิ์ และวิวาทะเรื่องเพศภาวะในสังคมไทย*, กรุงเทพฯ: พีเพรส.
- _____. (2558ข), "สถานภาพทางสังคมของสตรีไทยในสมัยปฏิรูปประเทศ", ใน ส. ตันชัยนันท์ (บ.ก.), *จิตกร ภูมิศักดิ์ และวิวาทะเรื่องเพศภาวะในสังคมไทย*, กรุงเทพฯ: พีเพรส.
- สำนักหอจดหมายเหตุ. มร. 7 รล ม้วนที่ 31.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2555), *คิดอย่างมิเชล ฟูโกต์ คิดอย่างวิพากษ์ จากวาทกรรมของอัตบุคคล ถึงจุดเปลี่ยนของอดีต*, เชียงใหม่: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

ภาษาอังกฤษ

Assvavirulhakarn, P. (2010), *The Ascendancy of Theravada Buddhism in Southeast Asia*, Chiang Mai: Silkworms Book.

Koret, P. (2012), *The Man Who Accused the King of Killing a Fish: The Biography of Narin Phasit of Siam 1874-1950*, Chiang Mai: Silkworms Books.